

ШЛЯХОМ ЖИТТЯ

Оповідання

I.

Це так дивно стає, коли з дівчинки раптом виростає жінка...

Тоді був вечір, і Вірці тільки сімнадцять років. Вечір, мов той павич, ступав поволі. А на небо кинув кольорове пір'я — хвіст.

І сталося так, що двоє блакитних очей глянули у Вірчині чорні. Просто і звичайно. І нічого не було особливого в тих очах. Але Вірці вони здалися двома блакитними сонцями і вона вся затримтіла і потяглася до їхнього проміння.

Тоді Вірка вперше відчула, що вона жінка. Стало соромно підтикнутої брудної спідниці (Вірка збирала огірки), брудних ніг... Але під брудним одягом вона якось одразу почула своє тіло, молоде й дуже. Від цього — і смішно й весело, і чомусь так солодко, тужно.

Він — червоноармієць, купив у матери кавуна та десяток яблук. Таких, як він, по шляху до табору проходить що-дня сотнями. Але ні, він один у світі найкращий, він такий, як ніхто... Так думала Віра.

З того вечора Вірчине життя набрало нових барвів. Іншим було сонце — воно розсипало золоті дзвоники і тримтіло, і співало в повітрі. Іншим був шлях до табору, бо на ньому так часто блукали Вірчині думки. І сама Вірка стала іншою — вона жила якимсь піднесеним, незаним досі життям. Життя, воно таке прекрасне, що хотілося бігати і співати, воно таке болюче, що хотілося плакати.

На базарі Вірка за п'ятнадцять копійок купила дзеркальце. А пообіді, коли так солодко спочивати, вона не спала з матір'ю в лабазі, а прала сорочки й хустини. Хай прийде він і побачить її чепурною. Проте, вона не бачила його цілий тиждень. Здавалося, ніби хтось жорстокий схопив у руку серце і помалу його стискував все дужче й дужче. Ніби в листях маячив не багрянець, а пекуча-пекуча кров. Та Вірка плекала солодку надію побачити його в неділю в таборі.

Коли йшла до табору, одягла своє найкраще „модне“ плаття. В ньому Вірці якось незручно, тому здавалася незграбною.

Та плаття в зелену й жовтову картку й по 97 коп. метр. Одягаючи плаття, Вірка думала про нього і про те, що ось зараз вона схожа на „городську“ і, певно, швидче може йому сподобатися.

А табір шумував, у таборі клекотало життя. Стояв він у дуже гарному місці на узліссі, біля річки. Білі намети на зеленому тлі були мальовничі і такі незвичайні. До табору завжди приходило багато людей: родичі червоноармійців, знайомі, просто на прогулянку.

Надія побачити його, що її Вірка плекала всю дорогу, раптом зникла. Ціле море голів і ціле містечко з білих наметів. І дивно, що він, особливий, такий, як ніхто в світі, центр Вірчиних мрій і думок, не був центром тут у таборі і губився серед тисячів таких, як сам. Та проте, вона його побачила зовсім несподівано, коли вже втерляла надію. Було це по обіді.

Вона з дівчатами стояла в колі, навкруги майданчика і дивилася на змагання. Спочатку червоноармійці в трусах тягли каната. Потім із зав'язаними очима били пляшки. А коли почався біг у лантухах, Вірка побачила його.

Стояв він у першій парі, аж до шиї зав'язаний великим лантухом. Це було незвичайно і тому смішно. І Вірці чомусь стало образливо й боляче за нього. Вона намагалася не дивитися на чудернацькі постаті червоноармійців у лантухах. А коли почався біг, стало ще гірше. Червоноармійці смішно плутали ногами, незграбно стрибали, а глядачі весело і задоволено сміялися. Цей сміх боляче вражав Вірчине кохання. Бо жінка швидче воліє бачити коханого злодієм, убивцею, ніж смішним. Поруч із образою, у Вірці ожила і жаліслива ніжність, і страх за нього. Хотілося, щоб він прибіг перший, щоб біг краще за інших. Тому вона аж скрикнула, коли він зробив надто великий крок, заплутався в лантусі і впав додолу. Але це був мент. Він якось крутнувся, скочив і знову біг. І коли він прибіг перший, а всі гучно заплескали — Вірка почувала гордість. Здавалося їй, ніби вона сама зробила щось надзвичайне, здавалося, що всі плескають їй, а вона стоїть з гордістю в душі над юрбою. І від цього було трошки соромно, і від цього було хвилюючогарно.

Коли з нього зняли лантуха і він стояв у колі, Вірчині очі вже нічого не бачили, крім нього. Мабуть під настирливим її поглядом він повернувся і спинився на ній очима. Він одразу пізнав її, хитнув головою просто й весело, ніби вона була його давня знайома. Це було все... Мало. А може й дуже багато. Бо Вірчине серце сповнилося такою ніжною, такою співочною радістю. І додому вона йшла тиха й зосереджена в собі — ніби несла в душі чашу, сповнену чимсь дорогим і болялася її розплескати.

Потім він часто ходив у місто повз їхню хату і спiniaвся там спочивати. Вірка дізналася, що в нього дома жінка й дитина, що він працює на заводі, а вечорами десь учиться. І від цих подробиць ставало боляче, бо були вони такі далекі від її власного життя, такі чужі і часто незрозумілі. Але ці подробиці і зв'язували його з нею. Ніби входила вона в його життя, ніби частка цього дивного, такого несхожого до її життя, торкалася і її, і прокладала поміж ними дивний і таємний зв'язок. Вона дивилася покірними очима жінки, що думками вже цілком віддалася, зовсім і назавжди. І в цій покорі було щось зворушливе, прекрасне. Так просто, так легко й безжурно вона віддавала йому своє життя, всю себе і нічого не просила, не вимагала натовісць, бо знала — він нічого не зможе їй дати.

Він нічого не помічав. Жив своїми думками про родину, вчення, а до Віри ставився просто й рівно, як до товариша. І це саме в нього — особливе, властиве лише йому, бо на селі хлопці ніколи не балакали так з дівчатами. Вони „гуляли“ з ними, і все. Були це — нечисті обійми й тиснення, танці й міські похабні пісні. Тому, Павло стояв окремо від усього, досі знаного життя, — такий близький. І хоч те, про що розказував Павло, було далеке й чуже, ставало таке-ж прекрасне, краще за те, що знала й бачила Вірка навкруги. І від цього народжувалася туга, пекуча й солодка. І не знала Вірка, за ким ця туга: за Павлом, чи за якимсь іншим життям, якого Вірка ніколи не бачила і мабуть ніколи не побачить.

І якось соромилась розповідати Павлові про своє життя, бо було воно буденне і звичайне.

Колись він спитав її — з чого вони живуть і чому не сіють. Вона сказала, що з продажу городини та садовини. Не могла сказати йому, що

крадькома батько в хурщиків-червоноармійців купують хліб, крупи і спродують це на базарі. Швидче почуттям, ніж розумом, вона розуміла, що це негарно, що це відштовхне його від їхньої хати.

А це був чи не головний їхній прибуток. Цілими днями мати сиділа над шляхом і чекала хурщиків. Вони скидали їй—той хлібину, той торбу крупів. Платила вона вишнями, яблуками, огірками... іноді, дуже скупко, грішми.

І це постійне полювання за хурщиками, постійне випрошування, розвинуло надмірну жадібність, убивало всякі інші інтереси. Видурити, випросити якомога більше—це був пульс життя Вірчиних батьків. Було кілька постійних постачальників. Це були спритні й безсоромні хлопці і скидали хліби десятками, крупи—пудами. З ними в баби були якісь таємні рахунки, цим вона платила дорожче—горілкою та грішми.

Але про це Вірка змовчала. Вона ж не збрехала, вона лише змовчала, не доказала...

Раз сидів він у лабазі і їв кавуна. Баба була на городі і не бачила, що він зайшов до двору. Тому, коли побачила хурщиків, вийшла на шлях. Іхав якраз Василь, здоровий, чорнявий хлопець. Він завжди скидав більше, ніж інші. Сьогодні він скинув аж п'ятнадцятеро хлібів. Павло з лабазу все бачив. Він стояв білий увесь, похмурий. У Вірки обірвалося серце і котилося, котилося в безодню. Було таке почуття, ніби щось гине зараз назавжди, щось назавжди розбивається. І в розпачі хотілося схопитися за нього руками і шукати, благодіти в нього порятунку. Але він був такий неблаганий і жорстокий до неї.

— Ну, що ж, Віро, прощайте! І по голосу чула, що це назавжди, що не прийде, що виросла якась стіна між ними.—Ех, негарне все це!—і пішов...

Кинутись до нього! Крикнути, що то ж мати, не вона? Але вона ж брехала, брехала!.. Сказати, що цього більш не буде... впасти на коліна і благодіти, щоб простив, що буде жити Вірка іншим життям... заридати... битись головою об стінки лабазу?..

Слова, почуття росли, плуталися, губили початок і губили кінець. І від цього така нестерпна мука, такий пекучий біль, такий відчай... Не пішла нікуди, мовчки стиснула голову руками і сіла...

II.

Прошло три дні... тиждень... а може ні, може рік, вічність?—Вірка загубила все разом з радістю, разом з ним, Павлом. Дні приносили лише біль і чудне роздвоєння. Надвое поділилось серце, думки, бажання. не було змоги вирватися з цього кола...

Одного ранку серце не схотіло більш муки. Одного ранку Вірка прокинулася з приголомшеним протестом проти болю, проти тягара, що так важко ліг на її дівочі плечі. Тоді Вірка почула, що треба шукати якогось виходу. Відразу стало просто й легко. І хоч цілий день вона заплутувалась у думках, було почуття полегкості і швидкого визволення. Хоч так важко було розплутувати думки і приймати ними непокірне почуття—поняття гарного й поганого, що передавалося з покоління, що тепер так боляче розбивалось, була радість борні з невідомим і темним, що захлинуло всю її боєм, мукою.

Ввечері Вірка не була вже дочка—вона була лише жінка, що кохає, всю себе, всі свої чуття, офірує коханому. І зовсім несподівано для неї прийшла допомога відкілясь із боку й остаточно докінчила її намір.

Проходили з маневрів червоноармійці й один якийсь відбився. Був він дуже стомлений і дуже блідий. Блідість цю було видно навіть під шаром пилу, що вкривав обличчя. Він попрохав продати кілька огірків.

Мати винесла з лабазу п'яток солоних і шматочок хліба. Посолили вони всякі покидьки, що лишалися від продажу; жалко було викидати криві й покручені жовтяки, зів'ялі й гіркі. Але баба знала, що при нагоді й за них можна взяти гроші. Червоноармієць тут же, біля огорожі, почав жадібно їсти. Ів він навстоячки, бо поспішав, щоб наздогнати товаришів і їв жадібно. Вигризав на огіркові середину, очі йому були дуже стомлені і дуже голодні.

— Скільки вам, бабусю?

Баба зробила лагідне, ласкаве обличчя: — Та що там з вас візьмеш, дайте вже гривеничок...

— Нехай!..— вона казала таким тоном, ніби по доброті не могла взяти справжньої ціни. А на базарі вже давно огірки були по дві копійки десяток. Червоноармієць це видно знав, він болізно й ніяково простяг бабі гривеника. Це був у нього мабуть останній, бо він довго вибирав білу монету зпоміж мідяків.

Бачила Вірка це часто, але зараз вона бачила якимись іншими очима нової, другої Віри. Чомусь здавалося, що між цим червоноармійцем і Павлом є якийсь таємний зв'язок; що не лише його обдурює зараз мати, а й Павла, і Віру, бо відняла в неї Павла, а дала натомість почуття сорому й провини.

Ввечері Вірка спробувала побалакати з батьком.

— Тату, і нащо ото мати зв'язуються з хурщиками. Тільки сорому набираються!

Вона хотіла сказати не це, щось інше і значне, якимись переконливими словами, від серця... Але від незвички балакати, від хвилювання, слова й голос були чужі. До того ж у батька був такий байдужий погляд.

— Ет, мелеш!— сказав він байдуже і зараз же забув про Вірчині слова.

Та й Вірка швидко забула про них. Вона думала, що ось завтра Павло побачить її виправданою, і що буде тоді інше життя—радісне й легке.

Той ранок почався такою червоною на небі смугою, що здавався він не народженням, а вмиранням... Потім бризнуло сонце, таке переможне й тепле, що обсіпало світлом усю Вірку, пройняло всю її промінням, золотими шариками розкотилося в крові.

Вийшла ніби в місто, на базар, але за селом сіла. У цей час часто їхав „главний“—так називали селяни комдива—і Вірка чекала на нього.

Здалека стало видно екіпажа з білими; у Вірки від хвилювання підгинались ноги. Вона була майже непритомна, коли спинила комдива. З плутаних Вірчиних слів комдив спочатку нічого не зрозумів. Та по-малу він упіймав головний зміст—тоді почав розпитувати сам...

Коли в старого Ониська був трус, Вірки не було дома. Їздила на баштан по кавуни. Приїхала вона надвечір і відразу зрозуміла, що „це“ трапилось. Мати голосила в лабазі, а батько був такий лютий, що аж підступити страшно було. Уже від сусідів Віра дізналася, що був трус, що з горіща багато де-чого позабирали, що склали протокола.

За вечерею мовчки сьорбали юшку, коли мати раптом сказала:

— Це той анцихрист виказав. А яким добрим прикидався!.. Ах, ти ж, падлюка чортова, напасти на тебе нема!.. Та щоб тобі світ отакий милий був, як оце мені... та щоб тобі...—заголосила знову баба.

Вірка була біла вся, коли сказала не своїм, а чиймсь чужим, далеким голосом:

— Це я виказала...

Батько бив Вірку довго й жорстоко. Вона не кричала, не плакала—була вже зломлена останніми подіями. Лежала, стиснувши вуста, аж поки не зомліла. Тоді батько запер її в лабазі.

— Хай очуняє!—кинув він переляканій старій.

І Вірка справді очуняла... Старих тягали на допити. Батько й мати були до Вірки немилосердні й люті. Викликали й Вірку кілька разів і вона знов, як і комдиву, відповідала на безліч питань. Та їй це було зовсім байдуже. Лише одна думка прорізувала мозок. Чи знає він? Та було солодко, що ось вона, Вірка, з-за нього прийняла таку муку і може прийти й сказати:

— Бачиш, я зробила це. І зроблю ще більше і страшніше. Зроблю все, що ти схочеш...

Здавалося їй, що вже ніколи не піде він з її життя, а життя в неї буде зовсім нове.

Дізналася від дівчат, що назавтра терармійці вирушають з табору. Була ця звістка, мов огонь, що відразу палить серце, мов куля, що вражає на смерть. Та краєчком душі вірила, що може якимсь чудом він лишиться, бо він же єдиний, такий, як ніхто в світі, і шляхи в нього повинні бути не ті, що в інших.

Вранці, коли червоноармійці йшли повз двір, Вірка чекала на нього. Павло виник відкілься раптово, так, що Вірка й не помітила.

— Ну, прощайте, Віро!.. Хороша ви!.. Тільки, як тепер з батьками будете жити? А, Віро?..

Вірка й сама не знала як. Здавалося їй, що прийде він і щось порадить і якимось поверне її життя. А він—сповнений щастям швидкого побачення з сім'єю, і ввесь тягся вперед.

Вона сказала:

— Не знаю. Прощайте...

* * *

З того часу Вірчине життя ніби провалилося в темну безодню. Можна було кружляти без краю в ній і не бачити й не чути нічого. Ні лютих очей матери та гризні, ні завжди мовчазного батька, ні глумливих посмішок сусідок. Щоб на хвилину забути себе, Вірка, мов навіжена, кидалася на працю—на городі, дома, усюди, де лише можна прикласти рук—забути б лише його, забути образу, гостру й болючу. Бо що може бути більше за образу жінки, яка віддавала себе, а повз неї пройшли байдужо.

У дворі їхньому часто спiniaвся скупщик кавунів—Янчин. Тоді двір їхній був завалений горами кавунів, тоді п'яно пахла антонівка, а люду було, як на ярмарку.

Яблука складали в ящики й запоковували, а потім кудись одправляли. Вірка тоді цілий день складала яблука.—Невпинна праця давала задоволення. Думки пливали кудись, слідом за втомою, ставало спокійніше й легше.

З Янчином часто приїздив син його Льовка. Він чіплявся до Вірки, щось просив зробити, щось обіцяв за це. Вірка його не чула. Проходив він поза її життям, чужий і смішний.

Та раз, коли Вірка вночі спала сама в лабазі і туди прийшов Льовка, Вірка не змагалась. Це була ніби помста комусь чи чомусь, це було ніби вбивство свого кохання до Павла. І хоч віддалася вона йому з огидою, все ж опісля почувала якесь задоволення—ніби скинула вона зі своєї душі машкару покори і кинула комусь виклик.

Льовка приходив ще і ще. Для Вірки зовсім чужий. Тому коли він раптом зник, Вірка не почувала ні туги, нічого.

Так само проходили, сповнені гарячковою працею, дні повиті важким сном ночі.

Потім одного ранку Вірі стало погано. Стояла біля печі і раптом упала додолу. В хаті нікого не було, довго лежала сама. А коли

встала, то подумала, що ось вона буде матір'ю. І так само, як без опіру віддалася Льовці, так само без змагання прийняла й думку, що в неї буде дитина.

В цій думці не було ні ніжності, ні чогось іншого, лише тупа байдужість, стомлена покора. Бо чорною безоднею пливли Вірчині дні. Та й хіба не все одно: однією мукою більше чи менше?

Суд був уже пізньої осені. Батька й матір засудили, і Віра лишилась сама. На суді вона була так само байдужа й мертва, і присуд на неї не справив вражіння. Не справило вражіння й те, що коли йшла додому, хлопчики жбурляли на неї камінням, а слідом за камінням і брудні лайки, а дорослі мовчки відверталися од неї.

Вірка знову, мов неприкаяна вхопилася за працю—мила, шкребла, чистила.

— Що, сватів дожидаєшь?—гукали в вікно сусідки і глумливо сміялися.

III.

Після різдва вперше заворушилась дитина. Це повернуло Вірчине життя. Ніби з першою ознакою життя дитини ожила й сама Вірка. Вона поклала руки на живіт і слухала. Така глибока і солодка ніжність і така тримтяча фізична насолода почувати в собі маленьке й складне життя. Це нове, незнане почування ранило до болю, і Вірка заридала. Вона проплакала весь вечір, а коли встала, була в душі і туга за минулим, і радість від того, що зараз сталося і твердий задум створити їй, дитині, краще, якесь інше життя.

Лягла вона спати тиха й задумана, і така ж прокинулась другого ранку.

З цим новим почуттям зима пройшла зовсім непомітно. Вірка шила сорочечки і колисала й пестила думками дитину. На село майже не ходила, бо дівки й молодіці жорстоко глузували, а парубки кидали вслід образливі, брудні слова. Балакала Вірка лише з однією старою бабою Параскою. Параска часто забігала до неї і лише вона одна привітна й лагідна до Вірки. Параску давно на селі прозвали придуркуватою, бо були в неї свої, якісь не позичені в інших думки й слова, мала вона свій наївний погляд на життя. Та мала вона й глибоку дитячу мудрість, мала й глибоку, чулу людяність. Може ця мудрість привела придуркувату бабу Параску до Вірки.

* * *

Народжувала Вірка вночі. Прокинулась з несамовитим болем у животі, попереці, всьому тілі. Біль пронизав її всю, хвилинку подержав... потім пустив. Щось шепотіла побілілими вустами Вірка, тягала воду, готувала ганчірки... І напружено, напружено чекала, що ось зараз знову схопить непереможний біль, не дасть дійти до ліжка, не дасть приготувати... зімне, кине, розтопче...

І біль прийшов ще жорстокіший і невблаганіший. Ставав він менший, та Вірці здавалося, що не буде йому кінця... Потім знову і знову... Вона гризла зубами подушку, щоб тільки не кричати дико, по звірячому. Проти волі виривалося дике хрипіння, мимоволі ламалися нігті об дошки ліжка.

Каганчик блимав і погас. Але Вірка не могла вже підвестися. І лежала одна на цілу хату, в темряві, в божевільних, нелюдських муках. Здавалося, що ніколи не було ніякого іншого життя, а завжди була лише ця ніч і муки. Немов ніколи не було на світі радості, а лише сліпе, невблагане страждання... Потім відкілясь прийшов жак.

Такий самий нестерпучий, як і муки, такий самий невблаганий, як і вони. Хто-небудь, хто-небудь хай буде біля неї. Друг, ворог, злодій, убивця—однаково, аби не темрява, не ця безпорадна самотність.

Тепер Вірці хотілося, щоб хтось був біля неї, що головне—це, а не муки. І ця думка опанувала, захопила її всю. Якось треба вийти з хати і покликати сусідку. Вона встала і, не пройшовши двох кроків, упала... Біль дійшов свого апогею. Здавалося, що ось хвилинка ще, і не буде її, що все тіло розірве на дрібні шматки, що не витримає серце, мозок, жили—все порветься, пошматується, знівечиться. Вона не могла, вона не хотіла вже стримувати крики... Хіба не однаково... Хай би зійшлося сюди все село, весь табір, хай би стояв тут Павло, Льовка, весь світ—нестерпна, дика мука і таке саме дика хрипіння, несамопитий зойк...

Потім раптова мука урвалася. Відкілясь прийшов такий солодкий спокій та втома—найпрекрасніше, що знала колись Вірка... Дитина була жива і билася, кричала відривчисто й безпомірно між ніг. Але не хотілося, не було сили рухнутися. Тільки так лежати в знесиллі, забутті, кожною фіброю тіла спочивати від страждання...

Дитина скрикнула голосніше і затихла. Тоді Вірка опам'яталась. Схопила зубами пуповину й почала гризти. Дико, нетерпляче, немов у сні. Прийшла до пам'яті уже тоді, коли держала на руках дитину. І було від цього таке нестерпуче щастя, і було від цього таке велике кохання і ніжність.

Помацки поклала дитину на кровать і розшукала сірнички. Була мов п'яна, коли почала поратись.

Але хто знає терпіння, хто знає сили матери? Обмила й спеленала дитину, обмилася сама. Тоді лише лягла. І прийшов сон. Цей сон мов елексир життя.

Була це дівчина з прекрасними східними очима. Може в далеких Льовчиних предків були колись такі? Може треба назвати її Рут, а не Ксеня?...

Дивно якось, що таке маленьке тільки може зосередити в собі увесь світ, найбільшу радість, найпекучішу муку. Так дивно було, що маленькі безпомічні рученята так міцно могли тримати все життя Вірчине, її щастя, долю. Хотілося кинути все і припасти до маленького, рожевого тільки, хотілося милувати, вилити всі скарги з роковитлою ніжністю серця.

— Вірка ходила на поденну за полільницю. Цілі дні—довгі, безкраї рядки перед очима і маленька Ксеня десь осторонь, під копицею. І від цього—і мука і насолода. Мука—бо не мала змоги, часу милувати дитину, насолода—бо це ж для Ксені гарячкова праця, безсонні ночі.

Ще на першому місяці у Вірки нестало молока. Прийшло це немов смертельна образа для Вірки. Хотілося покласти дитину біля сповнених молоком грудей і почувати, як переливається життя в маленьке тільки, як переливається її сила, ніжність.

Перед жнивами пройшла чутка, що на селі відкривають ясла.

Для села це—новина, і дітей спочатку не несли.

— Обасурманюють їх там, казав де-хто.

Інші казали, що обрізують, мов жиденят, бо всіх хочуть повернути на жидівську віру.

Та ці балачки швидко припинилися. Принесла дитину спочатку крива Химка. На неї тюкали, але згодом одна по одній почали відносити жінки дітей до ясел. Принесла й Вірка, бо не було іншого виходу—тягати дитину на жнива по такій спеці було і важко, і небезпечно. Коли

йшла до ясел, калатало від ляку серце. Здавалося, що своїми власними руками віддає дитину на загибель.

У яслах заспокоїлась. Було в них чисто й затишно. Діти пообмивані, чисті сиділи й лежали в чистеньких ліжках. І Вірку ця чистота вразила більше за все. Вона звикла бачити на селі дітей брудних і замурзаних. Менше всього уваги віддавала на селі дітям. Вони лазили, де хотіли, вовтузилися разом із свиньми, з собаками та кішками. Тут же до дітей найпильніша увага. Для них—ці ліжка, хата, чепурні й ласкаві сестри. І це була ніби солодка надія, ніби радісна обіцянка того, що їм, дітям готується якась інша доля, якесь інше життя чекає їх.

IV.

Народжувались ранки і помирали вечори, а дні стояли на одному місці душні й палючі. І на душі у Вірки було і непевно, і тривожно, як буває це перед грозою. Ніби ось-ось налетить вихор, підхопить, розшматує хмари, розвіє мертвий спокій днів. Станеться диво і побачить Вірка те нове життя, за яким вона так тужно сумувала.

Коли перший раз у неділю Вірка прийшла на лекцію до ясел, їй здалося, що зараз, ось зараз це диво трапиться. Бо чиста й чепурна хата, гасла та плакати по стінах, уважні й напружені обличчя жінок, усе було незвичайне, нове, чомусь нагадувало те, про що розповідав Павло.

І їй здалося, що ось зараз вийде хтось такий, що один знає найбільшу правду в світі й розкаже про неї словами особливими.

Але вийшла старша сестра, та, яка що-дня приймала дітей. Проста й звичайна, така, як і всі. Тому Вірку боляче вдарило в серце. І казала сестра словами звичайними, про звичайні речі. Від цього—розчарування, біль—і Вірка слухала. Сестра казала про те, як треба доглядати дітей. Помалу це зацікавило Вірку. Бо хіба ж не хотіла Вірка всю себе віддати, все своє життя, щоб створити Ксені кращу долю?

Сестра як раз почала говорити, що вони, матері, повинні самі зробити своїх дітей іншими, здоровими, і про те, що життя їхніх дітей буде інше. Вірка слухала: думала—ось може тепер вона справді швидко побачить це інше життя.

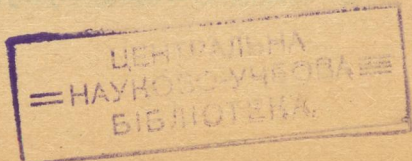
А коли йшла додому, здавалося, що тепер усе піде по-інакшому, що інше буде не лише Ксеніне, але й Вірчине життя. А потім думала Вірка, що Ксені вона дає вузлика, а сестра казала, що не можна цього. І що треба для дитини мати окремий чистий посуд, і що...

Матері по черзі прибирали ясла. І для Вірки це була не лише праця. Вона, як творець, вкладала в неї надхнення, частку себе. Сама, з власного почину, обілювала хату, де були ясла, з-надвору, а підлогу завжди так старано шкребла й мила, що дошки були аж білі—такі чисті.

Під кінець жнив, у саму спеку, на селі спалахнула пошесть. Була це якась шлункова хвороба, подібна до холери. Спочатку помер швець Яким, потім, на тому ж кутку, ще п'ятеро. А тоді, то там, то тут на селі, чулося голосіння й зойки.

До ясел дітей тепер приймали дуже обережно: довго їх обдивлялись, розпитували матерів, чи нема кого хворого в родині. А в неділю сестра збирала матерів і розказувала, як уберегтися від хвороби, як треба зараз слідкувати за чистотою, а головне—не ходити на поминки по померлих...

Та баби до цього поставилися скептично. Де ж таки видано, щоб людина без поминок ішла на той світ. Душа ж тоді спокою не матиме. Та й коли не схоче бог, все одно не вмире. Тоті вже—кому яка доля судилася.

— То пани може такі ніжні, що до них усе чіпляється. А я й у Павла Серпуківського на поминах була і племінника поховала. Та хоч би тобі голова заболіла.

І стояли дні на одному місці, душні й палючі.

V.

У куточках Вірчиних уст метеликом тріпотів усміх. Ось-ось зараз простягнуться до неї Ксеніні рученята. Від цього стало тепло і ніжно в грудях.

Коли ж доходила до ясел, раптом тривога смертельна вдарила в серце. Бігли по вулицях розхристані жінки, проскакала з криками юрба хлопчаків.

— Бабо, що то?—кинулась до старої баби спитати Вірка.

Вірці здавалося, що вічність цілу дивилася на неї баба підсліпуватими очима.

— Дітей,—кажуть,—потруїли в яслах, доню... Он побігли молодичі—казали. Кажуть двійко тільки зосталося.

Свідомість не хотіла прийняти цих слів, свідомість люто кричала „ні“, Але Вірчине серце божевільно калатало, коли вона бігла до ясел.

Сподівалася, що ось зараз побачить ясла, знайомі обличчя, як тоді, коли Вірка вперше принесла Ксеню. Але до ушей уже доносилось чийсь голосіння, люті крики, приказування.

Така ж сама, як і всі, розпатлана, з перекошеним білим обличчям, з божевільними очима, прибігла Вірка до ясел. Хотіла протиснутись крізь юрбу, до дверей, але не мала сили рухнутися. Стояла й дивилася божевільними очима і не мала сили одвести їх від дверей. Вони ніби гіпнотизували її своїм виглядом. Здавалося, що ось зараз відкриються і побачить Вірка ту таємницю, що ховалася за ними.

Двері були щільно зачинені, тільки чийсь голосіння чулося за ними. Тоді Вірка відірвала очі. Це був ніби жакний сон, ніби страшна примара, що іноді, вночі, ще до Ксені, приходила й душила Вірку. Тільки зробити зусилля й прокинутись... Але ні, тіж самі лиця, змінені люттю обличчя були перед очима. Ті ж самі божевільні крики лунали в ушах.

Серед натовпу Вірка бачила сусідку Катерину. Ні, не її, а когось іншого, здалеку схожого на Катрю.

— Потруїли, потруїли... Сама ж бачила, потруїли дітей...—кричала вона хрипким голосом, безупинно, одні і ті слова, на одній і тій же ноті, і хиталася з боку на бік.

І, сама не знаючи як, захоплена загальним божевіллям, дико, несамовито, разом з усією юрбою, почала кричати Вірка: „Потруїли!“.

Хтось кинувся до дверей і почав божевільно гупати в них; спочатку кулаками, потім ногами, плечима, головами... Кричали дикими, похриплими голосами... І вже не можна було розібрати слів—одне ревіння, несамовите, звіряче, стояло над юрбою.

І раптом на мить стало тихо. В одчинених дверях стояла сестра.

Та ця тиша була ще страшніша, ніж крики. Вона впала зловісним тягарем і придушила все навкруги.

Сестра була смертельно бліда, теж у тому страшенному нервовому піднятті, що стоїть на грані божевілля.

— Ви збожеволіли, чи що?—крикнула вона дивно-дзвінким голосом.—Всі діти живі, чуєте ви, живі! Крім одного, що захворів на дизентерію й помер. Сама вчора таскала мати на помини. Ті двоє, що завилися від нього також захворіли, зараз зовсім відокремлені... Хто це пустив безглузду чутку, що їх потруїно? Зараз же забирайте дітей

і йдіть додому. Завтра прийдете взнати, коли знов приносити. Чуєте? Зараз по черзі, хай кожна мати ввійде і візьме свою дитину.

Натовп ніби опам'ятався. Дзвінкий і владний голос сестри майже привів його до свідомості. Ще одна хвилина і він втихомириться, скориться. Але сестра втратила цю хвилину. Нервово піднесення раптом упало і вона хитнулася. Безсило звисивши руки, з погаслими очима, обіперлася об одвірок. Це вирішило дальші події.

— Та неправда ж... брехня... сама бачила, потруїли!..—скрикнула знов Катерина.

Юрба ревнула.

— Бийте!—крикнув хтось ззаду.

Перша підскочила худа, конопата жінка. Вона з усього розмаху вдарила сестру в обличчя. Та скрикнула й кинулась до хати. Та було вже пізно. Сліпа сила підхопила натовп і штовхнула до сестри.

В першу мить, коли сестра тільки з'явилася, Вірка, як і всі, остовпіла. Але швидко прийшла до пам'яті... Нуда, вона ж знала, що це божевілля, безглуздя. Ось зараз вона візьме Ксеню і піде додому, а завтра прийде знов, і буде приходити що-дня, і все буде по-старому... Тому, коли крикнули „бий“, вона спочатку не зрозуміла, що сталося. Після побачила кров на обличчі сестри і зрозуміла, що зараз щось загине безповоротно і назавжди. Було не сестри шкода, а чогось іншого, чого—Вірка не могла б сказати сама, бо те, що думала, проходило якось по-за свідомістю, десь глибоко тільки народжувалося.

Тоді вона кинулась до дверей:

— Господи, та що ж ви робите! Та живі вони, живі... Та брехня ж це!.. несамовито крикнула Вірка. Намагалася відтягти від сестри чийсь руки, багато рук... хотіла захистити двері своїм тілом.

— Ах, ти ж шлюха чортова—пронизливо крикнув біля неї чийсь голос.

— Нагуляла байстря, мов сука під кущем, та й рада, що потруїли. Ось тобі, шлюхо, ось, ось... І жінка плювала просто в обличчя Вірці, ще, ще і ще, і кинула гидкі й смердючі слова.

— Батька рідного на салдата проміняла, а тепер дитини позбутися хочеш, стерво...

Розлютовані обличчя були уже біля неї, чийсь руки чіплялися їй у волосся, били її лице, груди.

І здавалося Вірці, що це було без краю. Спочатку був біль, але потім вона його не чула. Повалилася у якусь чорну, глибоку безодню.

Опам'яталася Вірка, коли було вже темно.

Лежала в кутку вся побита, знівечена. В тій же хаті на лаві лежала сестра й стогнала... Хвилину була без рухів, з порожнім мозком, душею. Потім майнула думка про Ксеню. Вірка спробувала підвестися, але знов упала.

— Що тобі доню?—почула бабин Паращин голос—очуняла?

— Ксеню!—пересохлими устами прошепотіла Вірка.

— Та лежи вже, лежи... До себе віднесла Ксеню. Не вкрадуть, не бійся, нікому твоє золото не потрібне. Ось сестру зараз заберуть, а тоді вже тебе відведуть додому.

Вірка мовчки хитнула головою. Однаково тепер.

Нерівне світло падало на обдерті стіни, пошматовані гасла, плакати, долі—сміття, бруд від багатьох ніг... Віра простягла руки і взяла уривок паперу, що лежав біля неї. Довго дивилася порожніми, мертвими очима. Не було ні болю, ні розпачу. Тільки порожнеча в мозкові, у всьому тілі.

Коли Вірка вперше підвелася—був вечір...

Щось бубоніла, шепотіла баба Параска біля Ксені, а в Вірі у грудях—солодко й боляче. І так дивно, що все так просто і спокійно.

— Бабо, де бумажка та, що принесла тоді?..

— Там, за образом, доню візьми...

Вірка протягла шматок паперу. Був він зім'ятий і брудний і можна було прочитати на ньому лише:... „мити руки“. Та Вірка не вміє читати. Ще дівчиною пів зими ходила до школи, а тоді батько забрав, бо не було чобіт. І тому Вірка дивиться довго, довго на шматок обдертого брудного паперу. І здається їй, що написано на ньому щось значне й важливе, якась єдина в світі правда, що до неї ось-ось торкнеться Вірчин розум.

— Вірко, вечеряти будеш?

Вірка відриває очі й переводить їх на бабу Параску. Там десь, з глибини душі, піднімається гостра пекуча радість, такий самий пекучий біль. І не знає Вірка—чого бо це так дивно буває, коли з жінки раптом виростає людина.

ДАВ. ДЕЛЬВИГ

ЕЛЕКТРИЧНІ НОЧІ

Новела

„Ні, друже, азійт вже ніколи не повернеться до Азії“.

О. Кундзіч.— „Лист“.

„І була б я тим покорна, що спі-
вала б колір чорний, бо то колір
мій“.

С. Руданський.

1. ВОРОГИ

Суб'єкт № 1—це Олесь. (Людина й дійова особа).

Коли він проходить, я милуюся з його олександрмакедонського носа. Він у нього ніби в паяца наліплений на віспчаному обличчі, попаленому сірчаною кислотою.

Він оригінальний.

Коли помітить, що я дивлюся з усмішкою:

— Чудний ти,—обов'язково махне головою, й пальцями закине за вуха свої патлі.

— Ти ж не знаєш, що я думаю?...

Тоді він довго риветься в свійому портфелі—шукає своїх якихось заміток, на завтра на вечір—доповідь. Потім, для чогось, магне рукою в кешені—револьвер.

— І ти знаєш, що тебе вже й крихти нема того, що ти був до приїзду сюди. І Кунська, і я, і ти—всі ми розкисли, захлиснула нас хвиля міська вітринами й блиском авто-очей на білому снігу.

— Ти знаєш, що це значить?.. От проаналізуй себе.

І я аналізую.

Суб'єкт № 2—це я.

Мені здається, що в мене надто широкі щелепи й високий лоб і це надає мені вигляду нецивілізованого. Це мій „коньок“ у дебатах з Олесем.

— Ось глянь на мое обличчя—я селянин „до мозга костей“. Хто скаже, що я там розкладаюсь, як ти кажеш? І потім, що за хворість—боятись заглянути у вітрину, чи там проїхати в авто з очима—пржекторами.

Це так—між іншим.

Взагалі в нас із Олесем дружні взаємовідносини.

В нас із Олесем минуле.

Там, де на рівнинах Слобожанщини зараз може лежить сніг і руді дороги, ніби кайомкою оперізують окремі ділянки поля.

В лісі там глушина, глушина, покректують осики.

І ходять (тоді ходили) по розкислій глинці в відлигу мошії, власне, люди. Оточення—це під черепицею глиняні хатки й помиями забруджені провулки.—Там райкомівський стаж.

Чому мені тепер так хочеться бути знов у моїй конурці — квартирі? Через стіну чути стогін старої Ойдри й потім у двері до мене стук:

— Тов. Салтенко, може б ви зайшли до мене в одній справі? Це халяїн, Бурик Опанович. Я знаю, він мені зараз говоритиме, щоб я десь уже подав за нього свою протекцію, чи не в раймісцьгоспі? Мабуть думає нові гешефти заводити. Він такий.

Але мені власне не це до думки. Я прислухаюсь, пригадую... метеорні ночі—тьм'яні. Десь шугають мрії, ніби у вирій... і там у тих мріях на рожевому фоні відблиском червоненьке личко — миле, миле — Галя... і поруч раптом—він. Ящик, як звала його Галя.

Вони там, я знаю, зараз самі... цеб-то, а хіба я був там сам?

— Коли пролізти темні, з навислими кущами повію провулки, на околиці маленький вокзал-вузькоколіяка. І там же тартак.

Там бурхливі снігові дні. Там, на сніговій широчині, спускається мохнатий вечір у задумі. І крізь вечір, крізь вокзал у снігових далях видно, ніби бенгальські вогні—сигнали.

А навкруги тиша, глушина...

Тому мабуть тягне мене туди невимовно, що в темних повійкових провулках ще й досі розлягається дзвінкий молодечий сміх—ідуть з осередку, з комсомольських зборів. А значить з вокзалу, з тартака. Він невеличкий, пахає там собі за огорожею, виносить скриготну музику різання дощок—поганялок, що разом з димом кучеряво звисає над снігами.

Я систематизую свої думки, пригадую Яшка, Галю, себе...

— Який я тоді?..

Яшко бадьорий, з великими синіми очима. Про нього я завжди думав:

„Кувавсь у кузні, в жаркім горні
Ніколи серце не схолоне“.

Галя завжди з ухмилкою. Білий разочок зубів огорнутий у червоненьку кайомку.

— Взаємовідносини перш за все,—кажись удесьте нагадує мені Олесь, одеї безквартирний інструктор оккому.

— Взаємовідносини... чи не за для цих взаємовідносин я старано хороню єдину листівку від Яшка?

Чому від Яшка? Ні від кого. Зовсім не для міщанських спогадів про якісь романтичні пригоди, чи ревності. Ні. Просто. Не від Яшка й не від Галі, а звідтіль, де закинута станційка, тартак, де райкомівський стаж.

Він писав:

Тов. Салтенко!

Пам'ятаєш, як ми тебе виражали, така тиха станційка перетворилась у мітинг. Відтоді тебе нема, а в нас життя кипить, так лунко, як і тоді, розлягаються сміхи провулками. До нас часом завітає Олесь, він іще лише нас не забуває. Тебе не чути. Може забюрократився на окружкомівському стільці?

Сільський ос-ок, твоє „детіше“ теж добре працює. Я вже пишуся—секретар колективу ЛКСМУ. Галя—мій агітпроп.

Правда? Красота! Ти розумієш, чому я тобі пишу про Галю?.. Ми з нею тебе часто згадуємо (не подумай, що глузливо, з перможним усміхом). І взагалі осередок.

Заїдь коли хоч офіційно, з докладом.

Твій Яшук.

Чому офіційно, і чому з докладом?

Я розумію. Коли б за цього листа знав Олесь, він мав би ще один аргумент. О, я знаю, як би він полемізував про інтуїтивність рядового комсомольця-робітника, про бюрократизацію...

Але ж я знову розумію й це.

Я певний—ще кілька часу, і я буду зовсім спокійний.

Я зараз ходжу на місцеві заводи, маю стосунки, взаємовідносини, все, що програмово вимагає Олесь. Все я роблю в цьому бурхливому індустріальному місті.

Але ж до сути—чому вороги?..

Олесь зараз дивиться на мене своїми вічно скакливими очима під зім'ятими бровами, посміхається. Він думає, що мене це все доїдає, що я згодний на все, лише б знову злитися з ними там, на тартаку, може тому, що старано ховаю листа Яшукового (це я догадуюсь), а певніше тому, що... Галя.

Я й сам себе перевіряю. Невже тому, що Галя?

Але ні.

Це було тоді.

Лапаті сніжинки трусились крізь вечірню сутінь і приємно освіжали гарячі вуста. Ми з Олесем ішли площею Рози й балакали про це ж. І тоді він мені сказав:

— Знаєш, ми не можемо інтимнічати: я, власне, з тобою не можу. Кунська зі мною згодна. Я їй казав. Ти вже мені ворог: ти переродився. І тут ще плює особисте. Ти знаєш: Кунська й тут зі мною згодна. Ми вороги й навіть більше—ми класові вороги. От ти проаналізуй усі свої погляди й поведінку. Да.

Він не подав мені руки й пішов геть. Тієї ночі в мене не ночував. Олесь—єдиний друг дитинства.

Можливо десь у глибині мізкової субстанції лежала не зформована згода з Олесевими твердженнями? Кунську я про це не питав. Лише запам'яталось: вороги.

Після цього Олесь поїхав на постійну роботу в район—ще в друге ми посварились, коли він вимагав командировки в район. Я не заперечив, хоч і мав на це силу.

2. НА ПЕРИФЕРІЇ

Будинок, що на ньому висіла таблетка: „Районовий Комітет КП(б)У та ЛКСМУ“—мав невеличку веранду, що виходила алеєю крізь засипаний снігом палісадник, на вулицю. Сонце якраз у вічі навскісь, крізь молочаву атмосферу, змерзло віяло теплом на передню стіну, підвіконня, веранду.

Галя, вона ж задумано стояла на веранді, втопивши примружений погляд у сугробах срібlistого снігу.

І не задумано, а, просто, хотілось спокійно постояти ось тут, на веранді райкому, що на ній сонечко пробувало свої теплові можливості.

До останнього часу, це така ж сама вередлива, енергійна Галя, що любить скривити лукаве дитяче личко на гнівне, з розпаленими очима на тонко-викресленому обличчі, що тоді так стурбовано відчуває себе Яшко.

Це сигналізує якісь не порядки.

— Галю...—здивовано, з запитанням промовив Яшко.

— Галю, Галю,—перекривить і на диво присутніх кине за собою дверима. А тоді стоїть на веранді, або нервується, або цілком спокійно перебирає в душі, ніби пальцями, кольорові ленти, якісь спогади чи щасливі хвилини, милуючись.

Так сталося і зараз.

Галя спокійнісінько стояла й дозволяла, щоб через примружений зір зі сріблитої снігової пелени, наливав її душу якийсь тріумфально-чаруючий стан. Щось лоскотно-радісне розливалось у її грудях, пеленало серце й тоді, сяюче з ухмилкою обличчя, здавалось—хотіло без міри радіти і сміятись.

Чому?

Може тому, що вже на порозі березень і скоро запахтить весною, а може... й таки да—тому, що ось щойно і вже кілька днів Галя почуває, як у її нутрі ворухиться нове живе ество.

Почувати себе матір'ю, це навіть більше, ніж славетно. Це не вимірюється ніякими суспільно-психологічними одиницями. А проста фізіологічна дріб'язка—бути мамою ніжного манюсінького дитятка, що, белькочучи, хвтає себе за ногу й починає слинити яснами (ніби гризе) ступню.

І тому Галя легенько, безтурботно зідхнула, ніби потягаючись, склала руки й стиснула собі повні налиті груди.

.....

Десь, по молочавому в сутінках небосхилі, чапають маленькі котятка й блимають зеленавими очима. Тоді душа розливається в просторах, тоді хочеться присутності когось найближчого. Це значить, що околиці злилася сутінками з таємницями душі й тому можливі переливи естотого.

Це інтуїція.

Думок таких бути не може.

Та й не може думати так Галя—провінційний агітпроп райкому. Галя цього не розуміє, але відчуває, коли про нього балакає Олесь. Відчуває по змісту.

Врешті, яка різниця, чия ще кров плаватиме в жилах майбутнього ества—факт, що той самий зливався душею з сутінками тоді, коли хтось, припустимо, Галя, сапав, здіймав широко, збуджено груди, м'які, пружисті й танув у забуття.

І цього думати не могла Галя.

Але так було.

— Власне, так мусило бути—і Олесь при цих словах звично закинув за вуха свої патлі.

Галя ще деякий час перебирає в душі, ніби кольорові ленти, спогади. Від цього чоло її рівне, напружене, таке, як любив його Салтенко (Олесь згадав щирі признання його),—не ворухилось, лиш іноді по ньому пробігали тіні.

— Олесю, слухаєш?.. а він—Салтенко (чомусь його ніхто не зве на ім'я?) такий же, як і був?.. Пам'ятаєш, він мені завжди говорив про простоту й висовував у актив.

— Так і сталося. Він просто заплутався в простоті.

— І ти, Галю, зрозумій, що комсомолові треба, особливо треба прозорості. Щоб було видно всі натяки й затемнення в роботі і в житті.

Галю, чи зрозуміла?.. Але Олесь чув:

— Друже, ти знаєш, ми з Яшком, коли ось пройде випуск політшкіл (ой, гарячка!), а потім закінчиться сезон зимньої виховавчої роботи—знаєш чого ждемо?..

— Ха-ха-ха... Олесю!.. Нащадка... Понімаєш!

І вона пестливо скокнула на місці, схопила Олесь за руку й обое добігли до брами тартака.

В повітрі пахло сосновими стружками.

Нависало щось сіре з неба і тому сніг здавався замурзаний, сірий, всипаний злегка різню.

Біля дверей клубу завзято з чогось сміялись комсомольці й долускавали свої жменьки насіння. В клубі повно гамору, сміху в перемішку з піснями, що вщерть сповнювали помешкання разом з навислими соновими кетягами, червоними полотнищами гасел.

Початок:

— Кучеренко... Галя—Кучеренко... Приймак, Приймак—Фішер!!

Уляглось.

За стіл біля сцени, до президії заходить якийсь хлопець і Галя.

Ще в проході вона йде повільно, не кваплячись, мовляв, не в-перше.

І збори помітили, що в неї підняті, налиті груди й живіт. І це не викликало глузу. В очах у більшості—блиск чогось сміхотливого, але щирого, радісного, молодечого.

— Що ж, комсомольська мама... своя... не відірвалася.

Може всі й не подумали цього, але Олесеві здалось, що всі подумали іменно так. Він теж пильно зорив на неї, аж поки вона зайшла за стіл, щось цілком офіційно пошептала з Яшком, що відкривав збори, переглянувшись обоє й вона підняла до зборів обличчя...

— Порядок дня такий...

І Олесь тріумфував. Це його стихія. Він з погляду всеукраїнського активіста—ось де щілина, ось де нове й свіже—комсомольське.

Коли ж Яшко відходив від президії, щоб сісти десь непомітним, слухати збори, Олесь його з очей не спустив.

Він бачив того ж буденного Яшка, що їх багато на Україні—секретарів-вождів у мініятурі. Він навіть знає їхню долю. Бо це ж фактично той же Салтенко.

Олесь сам здивувався своєму порівнянню.

Невже повторення? І дійсно.

А, хоча ні. Яшук—менш натверезений і нижчий психичним обдарованням. Він менше аналізує й працює більше за прикладом та за звичкою. Ну, примітивно переломлює це крізь місцеві умови. Олесь знає, це категорія щирих людей не високого польоту. Вони можуть виходити в актив, навіть до ЦК і все через свою примітивну щирість—і нічого геніального в їхній роботі не буде. Будучи в ЦК і взагалі на високій посаді, вони ніколи не зарвуться, не заскандаються, застаріють і перейдуть до другої галузи.

Олесь ще раз глянув на Яшка, що слухав із зігнутою головою.

— Ні, це не Салтенко. Він не зможе. Просто його душу не заповнить електрична ніч, створивши в душі цілу ідеологічну й психологічну надбудову.

Олесь ніби й не на зборах. Забув за всі свої обов'язки інструктора Оккому. Сидить, втопивши зір в тонкі закутки на сцені й вишукує одиниці й місця серед комсомольського загалу.

Салтенко—такий: швидко, непомітно доскочив ОК, ЦК і заплутався в аналізах.

Яшук, ніби його повторює, але ні, то лише на зверхній погляд. Яшук буде такий же буденний...

... І Галя...

Галя просто—родить нащадка, це буде по-новому, цілком по комсомольському. Але вони цього не усвідомлять. Для них це буденно—вони винахідники в стихії, що губляться серед загального винаходу—творчості.

Між тим, Галя довго буде лілєяти в душі Салтенка. Просто інтуїцією буде відчувати, що мигнуло щось сильне й дороге не лише для неї.

Коли збори закінчились, крізь розпанахані двері жужмом вилетів надвір гамір, сміх і розіславсь по станції, по снігові тоненькою, бадьорою пеленою.

І коли доходили до місточка, ввійшли в темні повійкові завулки, що серед них розгубились і сміхи, і галас.

Це значить, що завтра кожного з них жде коли не в цілому, то по схемі повторення сьогодні.

А Яшук і Галя завтра знову в РК будуть буденно сперечатись, вона—вередуватиме й це буде люб'язно, по-товариському й на громадській роботі.

3. НІЧ ПЕРША

Моя квартира виходить вікном на Лопань, а далі краєвид на площу К. Маркса, благбаз. Зараз мабуть год. 3—4. Я закінчив відчит на бюрі Оккому. І зараз стою біля вікна, вдивляючись у примружену сутінь ночі.

Чому мені здається, що ця сутінь що-раз сильніше оковує мою душу, таку зашкарублу. Мені все більш хочеться вдивлятись, щоб випити очима мутне світло 32-свічових електролямп. Так, як там, на околиці біля заводу, де тхне перегаром, під ногами муляє палене вугілля, на стовпі там перед брамою теж електролямпа, феєрично з під абажура сріблить задимлену поверхню снігу. Я відчуваю над собою не освітлене через обажур мутне небо, відчуваю ще повислі в повітрі луни гудка, який щойно прогук під стовпом свій короткий силует.

Хіба тому?.. в повітрі знову щойно пролунав сигнал паровоза-кукушки, як там, де закинута станційка вузькоколійка, пискливо-пискливо...

Так.

Олесь уже два місяці не приїздить. Зарився в гущу маси. Я знаю й про те, що він не пише. Не лише до мене. Це я відчув у очах т. Кунської.

Да, т. Кунська, Оля. Можливо. Я міг не помітити, коли вона ввійшла й сіла теж за роботу біля свого бюрка.

Зараз вона уважна.

Обличчя в неї—портрет артемівця (товариш з книжкою), бачив на виставці в буд. Держпромисловости. Лиш Оля (портрет артемівця) що-раз відривається, щоб поправити неслухняні пасма волосся. Я паткую очима за її обличчям, за рухами. В грудях мене щось стиснуло. Та ж ми так недавно з нею зійшлися, щоб творити новий побут, а вже почувається якась натягнутість. Яка несправедливість, яка нещирість!

Це ж вона, тов. голова, окрбюра комдитруху.

Я пам'ятаю—лиш вона приїхала з якогось райкому (видвиженець), оце бурхливе дівча з безмірною кількістю ентузіазму, вже тоді сполохало в мені провінційність, низове походження (в старого окружкомівського горобця, з мандатом чл. ЦК).

Я тоді ще одержував часто листи з закинutoї станційки з чаруючим розписом „Галя“.

І вона так нахабно вместила в моєму серці на тому місці, де дріжала сполохана провінційність. Ну, що ж, нехай і так. Але ж зараз я не можу її розпізнати. Оце обличчя (портрет артемівця) набрало нових викреслених рис кам'яної самовпевненості, в очах уже давно погасла блискуча сльозо-тримтлива наївність. Тепер вона впевнено викладає свої твердження перед бюро Оккому, переконає, а після всього цілком офіційно ще підходить до мене (до столу секретаря Оккому), й запевняє, що я мушу згодитись, що інакше не можна ніяк і т. ін.

Скільки було таких засідань, що після них ми цілком, нормально дебатуємо, приходили додому, де до спочинку подовго займались сам своєю роботою. Чомусь тоді мені це не кидалось у вічі, навпаки, я тоді й гадки не мав, що воно може бути якось інакше.

А зараз.

Вона очевидно почула на собі мій погляд.

Вона давно вже бачить, що я непорушно мовчки крізь вікно вдивляюсь у смугляву сутінь ночі. „Моя Олю“—іменно так мені хочеться покликати її до себе й побалакати по ширості.

— Який ти глупенький, тов. Салтенко.

Вона трохи встала від бюрка, поважно вигинаючи талією, сіла біля мене на підвіконня, цинічно заклавши нога на ногу.

— Я ж знаю, про що ти можеш так по-міщанському мріяти. Ти на стільки зараз проінтелігентився, що навіть не можеш сам себе прокритикувати, але ж згодься зі мною, мій глупенький тов Салтенко. Ти ж знаєш, що це прізвище являє собою секретаря Оккому й члена бюра ЦК, так, ха-ха-ха...

І це вона, Оля Кунська, засміялась. Так, як тоді, коли ще була видвиженцем, значить у ній теж живе провінційність. Може здумає поїхати за Олесем.

— Так, думаю (вгадала мою думку). Ось, хоч почитаю тобі листа. Не бійсь, Олесь зовсім інакше дивиться на речі.

Значить я помилився, коли заспокоював себе тим, що між ними ніяких стосунків.

„... село, район. Хлопці—комсомольці живі, бурхливі, не те, що там, у вас закислі, обтягнуті жовчею активісти. Бачиш дійсних будівників, новий побут наяву, а не з відчитів.

— А відношення. Ось де відчувати любов до рівного собі товариша по роботі і в житті. Ех, Олю, коли б могла ти мене зрозуміти? Але ні. Зараз я тебе вже не знаю, хоча...

Невже ти можеш так, як Салтенко, за бюрократичними відчитами не бачити життя? Чого хоче й до чого прагне маса, щоб іти разом з нею в стихії течії.

Олю, не знаю, чи ти мене зрозумієш, але в усякому разі передай Салтенкові від мене, що хоч може я й помилявся в чому, але його чуття зовсім зараз не туди направлені, куди слід...

— Згодься зі мною, т. Салтенко, що ти що-далі, то більше й більше закопуєшся в собі й по-міщанському рефлектуюєш кожную можливу щасливу хвилину. І щастя в тебе таке бридке, індивідуальне, що... ех, я не знаю, що ти бачиш, коли ходиш на завод, до комсомольців, але, що мене там захоплює—тобі цього ніколи не зрозуміти.

Кунська зараз якась буйна. Вираз очей (портрет артемівця) можливо відображає її якісь теплі спогади з її власного райкомівського стажу серед творчих мас.

— Ти можеш зрозуміти, як могутньо себе відчуваєш, коли любиш не в квартирі, не на одинці в чотирьох стінах, а на зборах—палає серце, в масі відчуваєш специфічний ритм, імпульс кровобігу, життя чогось захоплюючого й не хочеться відокремлюватись, а щоб усі так і ти зо всіма разом.

І я Олеся розумію. Він так уміє, природньо, не штучно. І вміє бачити це й відчувати не лише в собі, а в масі, відокремивши його від загального, офіційного, сухого й вульгарного.

Я це відчуваю там же, де ходиш ти, на заводі. Я це відчувала, може не так свідомо, там себе на периферії, як ти любиш висловлюватись. А зараз усе цілком розумію, усвідомлюю.

І я розумію.

Навіть більше, я певен, що всі вони й Куньська, збуджуються тоді, коли внутрі у них роз'ятриться рана, почата ще там, припустим, десь біля закинutoї станційки в темноті повійкових провулків, де лунко розлягається вечорами молодечий сміх.

Оте перше, що виникло несвідомо, воно цінне, болюче й надмірно ніколи неповторне. І коли щось спричиниться хоч крихіточку схоже, а в суті своїй трафаретне, звичайне, тоді починають шукати чогось нового, надсучасного, якихось ідеологічних виправдань.

Я не зчувся, коли Оля погасила світло й приготувалась спати.

Я так само стояв біля вікна й дивився на порожню площу, що розвівала ляк з темних, неосвітлених смуглими 32-охсвічковими електролямпочками закутків під будинками й плотами.

Оля підійшла до мене роздягнена, в сорочці й поклала на плече руку.

— Ну, заспокойся, чудненький. Колись над цим ще поміркуюемо. А то ти стомлений, а ще нерви. Краще лягай.

Я відчуваю, як гаряче дише її молоде тіло. Вона індуктивно викликає в мене пульс. Я починаю скоріше дихати. Я стримуюсь.

Через порожню площу похапцем пройшли дві тіні. Я бачу, як вони боязко оминають одна одну, щоб не стрінутись близько. Знову порожньо. Дрібно миготять лямпочки в таки мабуть недалекому дизелеві.

Раптом об шибки вдарились відголоски розпачливого жіночого голосу:

— із-ка-га-ло-о-дця, вода га льотся.

Ва-да мутиноватая.

Му-ж нап'ються, поді-гі-рються,

Жона ві-і-і-навата-а-а-я...я...

За хвилину я бачу, як через міст плететься п'яна повія. Оля біля мене вже стоїть мовчки, ніби дрижить, притулившись. Я не догадуюсь нагадати їй, що вона змерзла.

Мені все здається, що нічна сутінь що-раз сильніше окуває мою душу, таку зашкарублу. Мені все більше хочеться дивлятись, щоб випити очима смуглий світ 32-свічкових електролямп. Бо ж через них я однаково не побачу, чи в повії десь у глибині мізку існує хоч іскорка думки про новітні етичні взаємовідносини. Аналогія влучна, життєва: чому ми з Олесем, так-о в смуглій темноті боязко, недовірливо розійшлись, як щойно прохожі.

З під будинків закутками крадеться ляк і нагадує мені:

— Кух-ку-у-х...—прорізав повітря свисток.

Там у снігах глушина. Закинута станційка—вузькоколійка. В темних повійкових провулках розлягається голосний молодечий сміх комсомольських зборів. Вони там, Галя й Яшук. І між ними ніякої проблеми. Бо вони несвідомо відчувають специфічний ритм серед цілого захоплюючо-галасливого кондєрту.

4. МІЖ ІНШИМ

На околиці міста—ніч тьмяна. На околиці пахучий, у зарослях цвинтар, повитий тьмою весняних таємниць. Тут лише відблиском над містом електрична заграва й до вух долітає заграва міської гармонії.

Ольга просто, розвітрившись, поволі переставляє невеличкі в туплях ноги, м'яко ступаючи, по не зім'ятій ще, молодій траві. І Олесь також безтурботно, на півкроку відстав, ступає за нею. Бере, ніби непомітно для себе, за пальці, далі за руку й починає гойдати, гойдати й перекручує.

Обоє ухмиляються на обличчі і в душі.

Іноді Ольга ніби схопитись й пильно вдивляється в легко окреслену лінію обрію, що її ледви можна помітити в сірій імлі вечора крізь віти дерев. Здається, ніби вона дивиться як раз на неї. Олесеві так здається.

І тому Олесь так захоплено падкує контури її обличчя, нагостреного, вставленого в якусь непорушну точку. Ніби молода лошиця напружено зорить і струже на бігу вухами.

Ольга чуть здригнулась, стиснула Олесеvu руку. Потім ніби дротом пронизало нерви.

— Олесю, я не люблю Салтенка.

— Це було давно... він мені подобався за свою енергійність, гостроту й бадьорість. Вона ще й досі помітна на його обличчі. — Помовчала, і:

— Але він, Олесю, інтелігент. Так само, як це кажеш ти. І тому я не можу. Любий, зрозумій, не можу я, коли мені хочеться чулої, сердешної бадьорости. Вона мені потрібна після роботи, у втомі. Вона мені потрібна, як вода, як повітря. Я не можу ходити, як футляр, набитий комсомольщиною.

Ніби знесилено похилилась, потягнулась, за рукою і головою обіперлась на плече.

Так ішли.

Олесь узяв за руку й обняв талію.

Потім в обіймах сиділи на надгрібку.

В слюзах радості промінисто розпливались електролямпочки, що рядами лежали у темі, очевидно освітлюючи порожню вулицю, околиці.

Так і здавалось, он ніби патички повтикані, стовпи від електропроводки і під ним поплівся спориш, прибитий тяжким вогким пилом.

Все це внизу біля ніг, що за ними спускається обвалом глиняна круча. З труби цегляного заводу вальє чорний, засажений дим і повиває околицю під кручею.

— Бач, Олесю, у місті все повиває дим і електролямпа. Невже це обов'язково? Любий, хіба ми не можемо повити собою місто, так, щоб нас багато, безліч, а значить—населення міста. І тоді... неville й тоді повиватиме дим і електролямпа нас?

— Олю, це Салтенківське малахійство навиворіт. Ти зрозуміла? Пам'ятаєш, я тобі писав про Яшука, про Галю. Ти їх не знаєш. Салтенко знає. Але ти мусиш знати про них, бо про них скигнуть Салтенко. О, тоді ти зрозумієш, хто кого повиває. А нас, звичайно, повиває електролямпа. Але ж, Олю, незабаром ця ж електролямпа повиватиме нас же й зовсім інакше. Це, Олю, умови. Сьогоднішній символ її лиш для Салтенка. Він бачить під нею волоцюгу—шарлатана, заплакану повію, а вдень запилене авто відповідальника, непмана...

А це емоція—це й повиває.. І його повиває місто—електролямпа...

Олю, тільки ж це не та лямпа, що садиноко, ніби боженька з міту співає де небудь у полі садиноко над млином, чи на закинутій станції—вузькоколіїці, де тартак. Там хочеться вгорнутись, впеленатись у її світло, ніби дитиною в мамині пелюшки, щоб вона пестила тебе і втішала новим, майбутнім, бадьорим...

— Говори, говори, Олесю, ще, це так гарно... Ти мій розумненський.

Руками, ніби гадюками, потяглась і обвила шию, потім захоплено цілувала й так же закохано дивилась у вічі. Вперто, з вимогою... і ніжно.

— Говори, любий, говори ще...

... І коли над містом, ніби крізь марлю, просівався день, замітались вулиці, ступила на східці дому. Крадькома тихо чапала до своєї кім-

нати. Серце щось стискало, ніби боязко, ніби сором. Кралась тихо, аж як зачинила за собою двері—зідхнула.

Так, як кожна жінка, що боїться ревнощів, що хоч і свідомо своїх вчинків, може інтелектом виправдати, ну, але додому треба крастись.

Так буде доти, доки існує любов, доки існують самець і самка...

Коли проходила коридором, було жаль і себе. Крізь щілину з Салтенкової кімнати падала смужка світла. Значить, він уперто працює...

Уявила його кривавоналіті очі, змаруджене обличчя, під абажуром тінь голови...

Працює... а може копається в собі...

... І тому жаль.

5. НІЧ ДРУГА

Сьогодні знову ніч.

Я пробую ще раз систематизувати свої думки, сьогоднішній день, що вдавсь найбурхливішим. Вулицями затихає демонстративний настрій мас. Сьогодні зустрічали приїзд О. І. Рикова. О, я розумію цей настрій стихійного запалу маси. Я вірю в її творчість навіть тоді, коли поруч із особою вождя, що його зустрічає багатотисячна маса зі впертими думками на устах і надалі разом з вождем: „створимо своє вічно щасливе суспільство“. Коли поруч я не можу не бачити безногого, безпритульного каліки з натягнутим синім виразом обличчя, що хоче підмаскуватись під загальний настрій демонстрації.

— Ех, яке вульгарне опозиційнство,—десь ніби з легенів виринає Олесь і кидає текою об стіл.

Я з ним згоджуюсь, я не суперечу.

Потім я Олесь зараз чомусь ніби не пізнаю.

Після піврічної розлуки з містом і зі мною, він став якийсь солідніший, демократичніший. Брови над очима зійшлись у ламану лінію й разом надають очам відтінок простої щирости й якогось одвертого відчуття й реагування на всі його вислови й твердження.

І тоді, любий, тоді я зустрічаю в ньому плаксу—розчину якогось багна, подонків суспільних.

— Олесью, я не можу—категорично...

Можливо я й піддався волі цих очей, бо коли він підійшов до мене, взяв за руку (так по-дружньому, як колись—мене це особливо вразило) і стиснув, я мовчки лише кліпав незрозуміло очима.

— Слухаєш, друже?.. Сьогодні треба бути особливо крицевим. Ти не ображайся, але ти—тека, чуєш, тека, в яку бюрократ-співробітник може накласти й відомостей, і відчитів, і хліба з маслом, і вульгарно-цинічний роман, і навіть брудну білизну. Думаю, ти мене розумієш. А поза тим ще зрозумій, що така тека не може задовольнити не лише психологічно нову людину, народжену в революцію, з ентузіазмом і з творчим запалом. Це я про Куньську.

Я слухав, в очах моїх двоївся образ мого сьогодні.

Я любив Ольгу такою, як ми були тоді обоє...

— Ех, ті хвилини...

Дні можуть бути роками й хвилинами. Але тоді в мене і в Ольги горів запал провінційного заряду й не згорав ні в безсонних ночах над економіями чи стенограмами, ні на 8-годинних засіданнях. Були певні, що це продовження фронту, боротьба кривавої організації, усвідомлення братви. Ми ж тоді всі троє: Олесь, я й Оля, розпалені в відпочинкові часи, на лижах, у сугробах снігу за містом диспутовали з питань: зарплатні, побуто і всяких взаємовідносин.

І зараз Олесь бачить це в моїх очах. Він щасливо посміхається. Він хоче переконати мене, що даремно я створив собі кумир тихої, невибачливої Галі (де закинута станційка—тартак).

— Ех, коли б ти бачив і міг зрозуміти зараз Галю?—Олесь робить сяючий погляд „побідника“.

— Комсомольська мама найвищого гатунку. А син у неї, браток, на всю округу. І агітпропробота в районі, хоч орден червоного прапору.

Про це я хоч і знав, але серце гірко захиміло, почував, як кров залила мені обличчя. Я нагадав Яшка, коли він недавно був у Оккомі. Таке сяюче обличчя, як щойно в Олесь. Коли взяв, що буде працювати вже в Оккомі, стиснув мені руку і з тріумфом вийняв фотографію Галі з сином.

Мене вразило щось непривичне. Така буйна розвітрена голова (волосся) й найщасливіший погляд на нащадка, майбутнього будівника соціалізму.

Не знаю, чи міг я себе тоді почути заздрісним, але я вийшов з кабінету, навіть не попрощався...

Це ніби в калейдоскопі блиснули в моїй голові враження всіх подій недавно минулих годин.

Зараз у кімнаті ніч, на площі перед вікном теж ніч, така ж смугла, тьмяна.

Тихо—це значить, я повинен писати тези для якоїсь доповіді. Я так усіх попередив, але хіба я для цього сюди прийшов?

З сусідньої кімнати, крізь непричинені двері, падає на долівку смужка світла. Жвава балачка, сміх. Ольга тупотить ногами, і я чую, як вона впала на софу. Знову сміх. Про щось полемізує Олесь зі своїм райкомівцем, що оце приїхав з ним. Ольга в особливому настрої. Я чую, як мене щось лукаве лоскоче в грудях... Мені страшенно не подобається настрій Ольги. Хочеться піти й зробити скандал, як міщанин з ревношів, але...

Крізь двері знову сміх. Усі троє разом.

— Олесю, а ну... не ворухись. Чуєш? Не ворухись... Уб'ю... Кажи, так, чи ні?..

— Ні... а хоча, так-так... але знаєш, що, Олю, кинь ти з цією штукаю шуткувати...—Це Олесь.

Ольга:—Без розговорів... (сміх, аж захлинається)... Чуєш? Кажи, згоден?..

Постріл. Глухо кльопнуло щось, так залізно, ніби скрегіт зубів. Тихо.

— У-у-у... чорт. Догадалась.

До мене в кімнату ступив Олесь. Я не бачу його обличчя. Силует у дверях витягнутий, напружений. В голову мене щось міцно дзенькнуло:

— Значить не його, а того чужого, невинного хлопця... Ех, випадковість некорисна.

Олесь включив світ. Ступив ще раз на середину кімнати.

— Чому ти без світла? Що за чортівня?

Я бачу його камінно стиснуті щелепи. Непорушний погляд на мене. Я витримую мовчки.

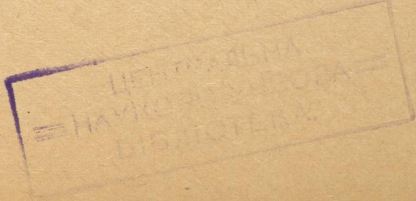
В сусідній кімнаті схвильовано бігає Ольга.

— Чап... Чап... Чап...—лунають удари каблуків.

Я йду поглянути, але не з-за цікавості. Хочеться впевнитись, звільнитись від погляду Олесь.

Я заплутався у власних думках.

— Для чого ця смерть? Хто її чекав?..

6. ФІНАЛ

Яшко вже працює оргінстром Оккому. Як я цього хотів. Я задоволений.

Але він зовсім не такий, яким я його пам'ятаю й хотів бачити. Власне, яким був я в його пору. Не відчувається провінційність, а навпаки, з очей б'є спокійність, самовпевнена повільність і повага. Мені, власне, це й подобається, на відповідальній роботі це—необхідність.

Про Галю, не зважаючи на все моє невимовне бажання щось знати, я не питаю. Він очевидно мене розуміє. Теж мовчить. Нарешті не витримав:

— Так ось що. Ти, Салтенко, давно в нас був, відколи здав справи. Між іншим, бюро Оккому Куньську з роботи знімає й посилає в район.

За що, думаю, ти знаєш? Вчора обое з Олесем поїхали. Вона страшенно рада. Тебе теж посилаєм. Тільки не на комсомольську роботу, а на професійну. Кудись мабуть в іншу округу. Це вже ЦК знайде місце.

Я зрозумів. Власне, я запам'ятав.

Вчора з Олесем поїхала.

Ну, й нехай буде рада. Нехай, може я справді тека.

Зараз мені хочеться лише розшифрувати мою останню промову над могилою застріленого Ольгою райкомівця.

Бо так воно й є:

— Померти можна завжди, як і народитись, цілком несподівано й зовсім не з-за власного бажання. Випадковість, що може відограти, а може й не відограти комусь корисну роль. Так. І ти, товаришу, загинув через необережність, але обумовлену багатьма невідомими тобі причинами.

Врешті для чого критись? Олесю, ти мене не чуєш?.. Для чого критись—та ж так сталося?.. Нехай і по-твойому, ти мій єдиний друг, нехай Ольга й Галя протилежні люди сьогоднішнього дня, нехай вони і доповнюють один одного, але ж я в цій грі, Олесю, знайшов дійсно ворога, в особі твоїй... Хвилинку спогадів: як цінно, Олесю,—в цьому я тебе підтримую вже зараз,—так от, як цінно було, коли-б проблеми всякі, що ми їх розв'язуємо й навіть спрямовуємо, розв'язувались собі десь там на периферії між Яшуками й Галями, щоб бути об'єктивним в оцінці. Чому ми в погоні обставин?

Уяви... цей самий Салтенко й другий Яшко,—без усяких аналізів, а може вульгарною постановою комсомольської інстанції, що знаходилась би в їх руках, вирішили-б голосуванням, кому мусить належати Галя чи пак Оля. Тоді було б зрозуміло—що просто один з них сильніший, більш придатний до боротьби життєвої, а значить, за ним і йде дівчина. За законами природнього добору, хай це без прикрас, без різних теоретичних обволікувань мізку, але просто й зрозуміло.

А так...

Мені зараз здається, що я зовсім і зо всіма розраховався. Хочеться лише одного. Мені таки хочеться ще раз, в-останнє, побачити Галю. Може тоді я зможу випити з очей моїх мутне світло 32-свічкових електроламп.

Mg

Новела

М. Хвильовому.

— Чому стоїть аспірант на вигоні за містом у три години ночі?! Чому він зійшов з дороги і став у глухій кропиві між будяками й шандрою?! Згодись, Валентине, що це не личить аспірантові катедри хемії аж ніяк!.. Краще це підходило б мені, філологові й соціологові!..

Але коли ви не чуєте відповіді на жарт од веселого, хорошого товариша, завжди здатного на гарний дотеп, завжди блискучого на відповідь,—ви дивуетесь і замовкаєте. Ви дивитесь у вічі й бачите, що вони згорають білим металічним вогнем на місяці. Це ж він випромінюється сліпучим світлом!..

Я і без того здивований. Поспішаючи з товариського інтимного й затишного гурточка у три години ночі, зустрічаю Валентина тут серед бур'янів при дорозі!.. І я вже не жартую.

— Що з тобою, Валю?! Серйозно, що з тобою?! Ну, йдімо на дорогу! Ти в одній сітці?! Чому ти не одягнувся?.. Слухай, ти надія наших професорів!.. Чому ти хоч тепліше не одягнувся?! І ти без окулярів!.. Я вже зовсім одвик тебе бачити без окулярів!.. Ну, йдімо!

Маніякально випростаний, у рухах вугловатий, рівний, як сліпий, але з блискучими холодним блиском очей, він іде за мною і, взявши мою руку за пальці, каже не своїм голосом—монотонно, як крізь сон або в гіпнозі:

— Ти маєш час?.. До мене приїхала Фрося... Вона зараз спить у моєму ліжку. Вона зараз розкинулась, зачервонілась і нічого не знає... Ти не приглядався сьогодні до місяця?

Я підводжу голову. Над церквою і над міщанськими хатками пливе він жовтий, як аскетичний алхімік з таємничими намірами, і напуває світ своїм жовтим течивом!..

— Ти помічав, коли?—що місяць щось знає. От придивися. Він такий задумливий! І звичайно він знає мою таємницю!.. Він дивиться на мене... так... ну, без докору!.. але докірливо. Завжди в нього такий вигляд, наче він щось знає.

Я побачив, що його треба гасити і сказав не в тон йому—прозаїчно й весело:

— І в усякім разі ти, Валько, знаєш багато більш, а ніж цей безглуздий місяць. Це, безумовно, визнає кожний наш знайомий, кожний професор і авторитет. Мені скорше цей жовтий місяць нагадує безживного, холодного трупа, що нічого не може знати й докоряти!..

Валько на слові „трупа“ з'їжився, навіть, здається, здригнувся й оглянувся на місяця. Оглянувся хапливо, чи хотів приховати те, що він уражений, чи міркував, як місяць схожий на трупа.

Я бачу, що роз'ятрюю його хвору зараз чомусь фантазію і зразу раптово переводжу розмову на ще холодніший серйозний тон:

Мені не подобається ця розмова „про місяця“ з молодим ученим, що має вже праці свою таланту. Я не люблю здаватися смішним, а ми зараз, що найменше, смішні з цією гімназистською розмовою... Я зараз з задоволенням обмився б холодною водою й ліг би спати. До речі, я переночував би в тебе, коли б це тобі не заважало. Моя господиня не ладить зі мною і, безумовно, буде гиркати, як я стукаю тим у цю пору... Може витремось мокрим рушником, Валентине, та й полягаємо? Ти здається в лабораторії працюєш ранками... Тобі треба буде встати вранці.

Але він думає своє й не випускає моїх пальців з руки.

— Ти, виходить, маєш час?—питає він.

— Я маю час і можу його віддати тобі, коли ти скажеш мені щось по суті.

Пальці мої хруснули в його руці. Я рішуче не впізнаю сьогодні Валентина! Застаю його в лабораторії завжди веселого, щасливого щастям роботи і творчості. Сірі великі очі під окулярами, що більше для солідності, а ніж із потреби, відтіняють темними обідками світле біле обличчя, привітно зустрічають мене і гарне округле підборіддя освітлюється усмішкою вирізаних вуст. Хороше певне обличчя під „ученим“ йоржиком! Валентин м'який натурою, я бачив, як він раз у будинку вчених, жагучо відстоюючи у диспуті свою якусь позицію, враз зблід, замовк і після павзи тихо сказав, симпатично, тепло усміхаючись:—Вибачте... я схвилювався... серце... Але я зараз кінчатиму.— Як нервова людина, він належав до натур запальних, хистких і впертих, апатичних і разом пламенючих... Але це теж, як і очі, в нього під окулярами солідності, певності й маленької робленої настирливості, впертості: вітається, просто так дивиться в очі і зразу ж намагається, видно що намагається, подолати, психологічно підбити під себе:—Ну?— і це „ну“ дає йому силу. Це маневр психологічної тренівки, це його внутрішня джіу-джіцу. Таким я знав його завжди... Тільки щось мені розповідав Валентинів товариш... якась трагедія... не знаю. А сьогодні, побачивши його без окулярів, я пригадав собі, що казав мені Валентин працюючи в лабораторії над магнієм. Я тоді запитав:

— Здається, це окис магнію?

— Так,—відповів він.—Я працюю за порадою філософа „пізнай самого себе“. І от я пізнаю... Mg—один з семи первістків, що без них не може бути життя, а оцей окис його вживається для чищення біленьких граційних тувельок... Хі—хі! Іронія яка! Ти знаєш життя первістків? Це надзвичайно цікава річ! Вони мають свої стосунки, свої характери і трагедії боротьби цих характерів. Є холодні, несприймаючі, сухі й індивідуалістичні. Є страшенно жадібні, є згодницькі й горді, є лицемірні, слабкі та благородні... Вивчити їхні взаємостосунки цікавіше, ніж життя суспільства, бо це є образ людської соціології, це є містечтво природи. І дарма ти думаєш, що я сухий хемик не розумію твоєї надхненної праці. Я теж поет, я теж соціолог і психолог... Ти знаєш мою гіпотезу?— На мою думку типів людей є стільки ж, як і первістків і без фтора не могло б бути життя таким, як воно є, без цього непримиримого, все роз'їдаючого, індивідуалістичного, що навіть не з'єднується з киснем—фтору... Хочеш, я тебе познайомлю з фтором?

— Зараз?—запитав я.

— Ні, він має одвідати мене завтра. Його призивіще—Коріль... Врешті, кожний мій знайомий має свого двійника в хемії і при моїм підході кожна людина однаково цікава, Коріль то, чи, хто інший.

— Ти дійсно поет!—тільки це я відповів тоді. А він знову:

— Так от— „пізнай самого себе“. Мг—первісток, необхідний для життя, але його окисом чистять маленькі градієнні білі туфельки... Це конкретно і на дану мить... Ти знаєш Марійку—дочку мого професора? Так це я, щоб конкретно, а об'єктивно треба сказати, ще тим самим чистять і великі чоловічі черевикі...

Так Валентин у лабораторії „пізнавав самого себе“.

І от тепер я запропонував йому сказати мені по суті, і в відповідь на його руці хруснули його пальці.

— Це по суті, по суті! Я втік від... неї і від морфію... Я починаю звикати, але сьогодні я втік... А тут цей місяць! Небо якесь сине, зранене... І, ти розумієш?.. Ну, так, це від того, що приїхала вона, вона!.. Я мушу розказати тобі. Я не можу витримати в собі це все... От слухай, слухай! Тобі смішні й дивні такі настрої в мене, хемика, але... мені здається, що ця ніч стікає на мене світляним моторошно-густим плинном для того, щоб висвітлити кожную мою рисочку, кожний рух, зарисовує чіткою тінню кожний мій крок, всю мою дорогу вставляє нею і за мною лишається чорна покручена стежка... Я зійшов на бур'яни, щоб не так бачити свою тінь, щоб світ здався мені затишнішим... Це небо таке глибоке і таке ясне, що здається мою постать видно під ним на цілу земну півкулю, така висока вона на цьому вигоні, під цим місяцем. Я під ним почував себе, як під прожектором з ворожого літака... І я не можу йти додому, і мені страшно тут. На мене дивиться цілий світ тому, що... Знаєш що? Я вбив свого найкращого друга, друга, що змінив мій шлях, що я йому зобов'язаний моєю участю в революції, моєю соціальною гордістю... щастям. Я його вбив своєю рукою з карабіна в одній селянській хаті на Правобережжі коло Запоріжжя. Свідомо прицілювся в потилицю і вбив... А тепер приїхала вона, Фрося, русява Фрося з палкими жадібними очима... Ну, нащо я такий, що в мене може закохатися дівчина? Нащо я такий... Побудь у мене тепер, я боюсь зовсім звикнути до морфію!... Я боюсь бачити її, закохану й вабливу...

— Ти за неї вбив?..

— Ні, ні, ні... Вона не знає... Брата! Ми товаришували втрьох, вона мене кохала і я її, а потім ми пішли обидва і він загинув, а вона не знає, що я... Я так боюся упасти! Я так боюся стати колишньою людиною!.. Я цього боявся й тоді, коли по божевільному взявся за науку. Я гнав від себе галюцинації, я закопувався в німецькі гандбухи, я холерично вчив мови і я боюся загубити все це, я боюся стати колишньою людиною!.. Я розумію, що я психично хворий, розладжений... Але я врятуюсь! Правда ж, я врятуюсь?

— Ну, ясно. Це навіть не розстроєність психична, це просто настрій. В тебе сильний інтелект і він поборє інстинкти й настрої. Ти є й будеш корисною людиною.

Він зупинився і засміявся. А потім монотонно, як на лекції, вичитав:

—... З деякими солями дає злосні солонці, на яких нічого не росте... Мг. Але головне—швидко згорає білим сліпучим світлом.

Я повернувся до нього рішуче:

— Валентин! Візьми себе в руки. Ти не панянка.

Він знову засміявся моторошно й важко.

— Такий я, друже мій, такий я! Зрозумій! Всі ми залежні од наших якостей і властивостей. Тобі чудно бачити мене гімназисткою, то пам'ятай про страшну гігроскопічність моєї душі. В ній усе. Кожна крапля крові, блиск очей і судорожний потиск плечима, і пам'ятай—гідроокис магнія веде себе, як дуже слабкий щолок,—хоч Мг металічний—блискучий... Ми залежні...

— Ну, я тебе візьму в руки. Є в тебе в пам'яті формули і де один первісток правує другим? Я знаю, що є. Так ти доказуй і осуши свою гігроскопічну душу, а потім осушим і роздушим пляшку портвейну й полягаємо спати.

Ми пройшлися мовчки. Перед нами архаїчним контуром викреслювалася церква, ламана лінія дахів зазубрювала, лиштвувала небо, в далині мріло сонне місто в електричній куряві і зі станції чулися гудки.

Валентин ішов, звівши голову, і почувалось нам якось чудно, самотньо на забутій землі. Голос наш у тиші бубонів молодими басками і хотілось послухати його збоку.

Валентин почав уже зовсім відмінним тоном—спокійно, монотонно, як казку, або якийсь трактат—так то й так то, так то й так то:

— У нас був густий тінистий сад. Він тягнувся на кілька десятин, дрімливий, затишний, напівдикий. В ньому осінню пахло, гниличками й пов'ялим листям, в ньому гуділи джмелі, трупішили старі пні і зацвітала вода у ставочку. Словом—маленьке „дворянське гніздо“. У нас крали яблука селянські діти. Крав і Іван. От у тому саду ми й познайомились: я—гімназист у формі, мамин синок, білий і вгодований, та він, Іван, худорлявий синок мужика. Я читав Конан-Дойля й „Охоту на слонів“, а він сквернословив на вулиці і вичищав з під дідової худоби гній. Дід його був суворий, сухий стовп, з шапкою сивого густого волосся „під макітерку“ стриженого. Іван і писнути не смів у нього, але яблука таки крав. Начитавшись героїчних романів, я раз засів з монтекристо в малинах з наміром зловити Івана, і перше слово, що сказав я до цього хлопця—було:

— Уб'ю! Злазю!—Од трясці, що трясла мене, слово вийшло демонічним хрипом і я радів цьому і хмурих брови.

Він не відповів і словом—зліз і став проти мене. І тепер заболіло мене і потягнуло до цього хлопця те єдине, чому я симпатизував і заздрив: у нього був еспанський тип обличчя з бровами, начерканими вгору кінцями. Він був смуглявий, худий, але ці брови давали йому вигляд хижого й розумного. Вони з під скронь падали і з'єднувались над переніссям, обличчя од цього здавалось вузьке до низу і рівний ніс ставав трошки орлиним. А я, що читав авантурні романи, був просто біла петльована пампушка... Маєш тобі!

Він стояв переді мною так кілька хвилин, а потім повернувся і хотів іти додому. Але я завищав:

— Стій... стій...

Я більше просив, а ніж наказував. Він знову зупинився і спокійно промовив:

— Ці яблуні садив мій батько.

— Ах, ти ж нахаба—подумав я.—Він ще хоче виправдуватись! Як можна тут виправдуватись?! Мене навіть зацікавила ця нагість—батько садив!

— Так йому ж платили?!—здивовано запитав я.

— Знаємо, як пани платять та мужики наймаються!

— І ти вважаєш, що яблуні твої?!

— Не зовсім так... У тебе справжня рушниця? Тобі дозволяють з нею ходити?

Це мене скорило. Але я гордо відповів:

— Я вже гімназист, доросла людина. Мені швидко п'ятнадцять років.

— А мені швидко шістнадцять. Ця книжка з малюнками?—потягнувся Іван до якихось „Приключень“.

— Ти, як маленький хлопчик, цікавишся тільки малюнками. Ти ходив до школи?

— Я школу бачив тільки тоді, як мене водили до причастя. Піду, покушаю з ложечки та й знову вичищати гній. Він, як підпалок, сухий, зашкарублий, не вколупнеш, а я малий ще був... Будеш тут письменний!

Я поклав на траву монтекристо й сів. Я сказав йому, що хай він яблука рве при мені, але сам щоб не лазив, бо це принижує людську гідність, а він відповів коротко:

— Я не знаю, що ти кажеш.

Потім, зацікавившись малюнками, підвів голову до тину і промовив не знати на чию адресу:

— Фрося, а йди-но сюди, подивись!

Тоді над тином виринула русява голівка з чорними братовими бровами і тьм'яними з-під вій, блакитними очима. Вії, знаєш, віялами... Вона запитала чи панич не буде стріляти, я відчув лицарську гордість, встав і ввічливо запросив до саду. Я промовив, що не буду стріляти, наче я міг би стріляти та не хотів.

Фрося прийшла і сіла коло брата.

Непосередність її захоплення й викрики здивування свідчили, що мої канікули пройдуть гарно і не без романтичних пригод. Її ішов тоді чотирнадцятий рік і вона достигла для таких пригод. Тоді я відчув теплу вдячність і гарячу симпатію до її брата. Я сказав ні з того, ні з цього:

— Я тебе зватиму „Жан“.

Він не звернув уваги. А вона зацікавилась:

— А мене як зватимете?

Коли мужчині пасує аристократичність, то в дівчини цікава екзотика. А для мене „Фрося“—це екзотично.

— Вас просто—Фрося.

Ми подружили. Більше того, я полюбив Жана за його значні переваги наді мною і покохався з Фросею... Тобі мабуть траплялося читати кілька оповідань, що є в літературі під заголовком „Перше кохання“. У даних обставинах ти можеш сам уявити—яке воно було в мене. Я її покохав. Покохав не тільки за романами, але ж і по своєму, з незабутніми деталями, наївностями, захопленням і хвилюванням. Вона заповнила мою душу, мої думки, сни і щоденники. Я її покохав на завжди і професорова дочка трапилась мені тільки тому, що взагалі окис магнію вживається для чищення білих тифельок. Але завжди світлий образ моєї Фросі стояв і стоїть переді мною—зразу, як мрія, а тепер як загублений, але вічно коханий недосяжний привид.

— Вона ж зараз у тебе?!

— Почекай. Так минули перші канікули і другі.

Жан навчився читати й писати. Жадібно почав читати книжки. Я теж поступав потроху вперед. Я вступив у анархистську організацію в нашій гімназії, перевернув силу політичної літератури... і мучився інтелігентськими болями, бо випробував себе і впізнав свою невимістність, легкодухність і гарячковість у практичній революційній роботі.

Це була доба мого переоцінювання вартостей, і Івана я перестав називати Жаном.

Але прийшли треті страшні канікули, коли він знову став Жаном і це ім'я лишилось за ним його партійною кличкою. Жан. Цілий період мого життя зв'язаний з цим ім'ям, з цією людиною, з цим любим другом... Жан... Дай мені запалити... Я тобі розкажучу тільки лібрето, а зовсім не оповідання. Я тобі не передаю всього того, що є в мене отут, у цій голові... Того сумбуру почуттів і думок, того хаосу вражень, що принесли ці роки, що заплутали ці дні... Я тобі не змальовую, якою стала Фрося, як солодко було відчувати її турботи за нас

обох—за брата й коханого, коли я сам уже майже більшовик переховував його, „Жана“, „мого товариша з міста“... Я тобі не розказую, не даю відчути тобі тієї шумливої ночі в саду, коли ми вирішили втікати лісами до більшовиків, коли не спала моя стривожена мати і світила світло. Коли спала солодко, розкинувшись, моя сестра, червоняста хороша юнка Тетяна, що не могла примиритися з моїми поглядами, не могла забути свого Вагнера, Грига й Чайковського, що не могла відповідати на Іванове закохання, але кохала і плакала ночами. Я тобі не показую моторошних сцен із моїм батьком, що чомусь серед ночі часто зустрічався мені божевільною рухливою тінню в саду і запевняв, що його мають повісити і мене разом з ним. Він прочитав у відозві „Два лагери“ і переконував мене, що два—це він і я. Нас обох мають знищити страшною смертю... А я по божевільному стищував свою душу, напружував свою волю, всю силу викликав до того, щоб родинні почуття погасити, і вільно йти за своїми переконаннями... І тоді ми попрощалися з Фросею... Ех!.. За це важко балакати. Вона осталась на узліссі самотня, в слюзах... Вона жінка. І вона просила, не пускала, хоч і шанувала наші погляди, нашу незалежність...

Словом—ми зникли з нашого тінистого саду.

Після півроку партизанського життя опиняємося в місті. Спимо в повіткомі, гасимо бандитські сполохи на селах і знову вертаємо, читаємо у вільний час, переводимо мітинги, демонстрації й суботники, і знову нас перекидають, і знову тихо, і знову банди й фронти. Пташення з „дворянського гнізда“ сумлінно заповнило анкету, написало за своїх „предків“—батьків, що перебилися з недогнилим господарством під гаслом „лопни, а тримай фасону“, пташення показало свою роботу, не перебільшуючи, і пташення прийняли до партії. Але товариші знали моє походження й називали ужарт „барчуком“. Барчук—стало моєю кличкою. І навіть для тих, що не знали моєї біографії, що бачили мене, як доброго партійця, запального промовця і рвучкого, одчайдушного, саме одчайдушного по руданському, по тургенівському, сміливого товариша—навіть для тих я був Барчук.

Раз, гупої осені, Жанові на відповідальність і командування дають чоту червоноармійців, посилають у глибоку лісову глушину на банду. Тобі нічого характеризувати той час, ти його добре знаєш. Коротко—по світі конференції й повстання, в наших республіках розруха, на Україні банди, на селах сипняк і злочинства проти радвлади. На нас покладали надії, але виряджали, як на смерть. Я маю бути коло Жана помічником у стратегічній роботі, я маю відати розвідкою і зносінами, але за все це звичайно відповідає Жан. Розумна партійна обережність.

В селі нас зустрічають пасивно й холодно. „Що ж, бийте. Хай бог вам допомагає...“ І, знаєш, брови так ходять, ходять і вуси ворухаться. Такі ехидні дядьківські обличчя... Бісового батька розбереш, від кого смерті чекати!..

Нас відрізано від міста. Банда стратегічно мовчить, наше село Пеньочки ворухить вусами й усміхається в бороду. Розвідка наша нічого не надibuє, а двоє партійців, що пішли в розвідку, зникли. Виступ наш до міста не дійшов. З-за села привезли дядьки й показали, як на зло.

„Пеньочки тут. Спіткнувся хлопець“...

А на другому селі вбито трьох комісарів, а зі слобідки, що під лісом, забрано продрозкладку, яку малося направити до міста. І всім відомо, що яр під Пеньочками—центр страшної банди на цілу округу, що зосередковано увагу на нас, що нас чекає бійня, але на якийсь певний слід натрапити не можемо. Нам ще одно ясно: половина

села активно візьме участь у бійні проти нас і зараз має стосунки з бандою. Але бандитські сем'ї в нас заложниками. Це почасти нас забезпечує від нападу... Стоїмо тиждень. Стоїмо два. Чути, як диhaє ворог ось під боками і стежить—знає наш кожний крок.

І от Жан одного ранку підводиться з ліжка, а через півгодини знову лягає. Сипняк опановує його швидко й сильно. В цей час приходить друга чота з міста. Хмара стає одверто в лісі великим табором. Командує всім загоном нашим чотовий нової чоти. Він приймає нашу чоту з її справами і ми залишаємося рядовими.

Це була страшна ніч... Ця ніч витравилася в моєму мізкові й серці. Після цієї ночі воно почало шуміти. Лікар у місті сказав мені, усміхаючись:—у вас серце чогось шумить...—Воно почало шуміти тієї шумливої ночі.

Вечір грудневий опадав, чорний і страшний. Снігу не було після відлиги. Мороз скріпив землю, наче вкував і вона торохтіла, як новий залізний віз.

Ми знали одно: сьогодні наші рішуче виступають на банду. Ми знали, що мусимо сидіти в хаті, нас перевели до самотньої хати за село і я мусив побути цю ніч коло Жана. Жанові було погано, швидко, за день-два мала прийти криза і тепер він напружував усі зусилля до того, щоб пам'ятати, що робиться...

Зійшов місяць. Небо було чисте і він так само дивився з нього, як от сьогодні. О півночі заторохтіла земля... Ух, як же вона торохтіла! Як страшно вона торохтіла!.. І як страшно було думати, знати...

Але почекай... Коли стемніло на дворі й ми залишились самі в хаті, Жан підвівся на лікоть і довго дивився на мене гарячковими очима. В нього вони глибоко запали, ніс виставився, щоки обросли чорною борідкою. І ще більша воля, ще більша владність відчувалась тепер у цьому хлопцеві, у цих гарячкових очах. Нарешті він промовив:

— Коли наші... почнуть... відходити, коли банда... вступить у село, ти мене... уб'єш з цього... карабіна...

— Я тебе?! Хіба я можу тебе вбити? Що ти говориш, Жане! Дати тобі води?

— А що ж, ти мене... залишиш для банди... щоб на мені виповнили продрозкладку... знаєш як... Ой!.. Не заставляй сперечатись... Важко.

— Я буду відстрілюватись до загину. Хіба не все одно?

— Партійці... не повинні кінчати самогубством... Ти нікому цим... не допомоєш, тебе застрілять... як цуцика крізь вікно... А мені... словом, ти, Валентине, сам... повинен би так розміркувати...

Жан упав головою на подушку. Я дав йому води. Він напився, повів на мене очима й одвів їх... Далі тихо-тихо сказав слово за словом:

— Пам'ятаєш... у саду... ти сказав: „уб'ю“...

— А як тепер... Тетяна?.. Фрося?.. Так ти уб'єш... мене...

Я ходив по хаті.

— Ти... уб'єш... мене...

Я зупинився.

— Ні, Жане, ні!

— Ти уб'єш мене!

Перевів знову на мене важкі блискучі очі.

— Уб'єш.

Я мовчав.

— Уб'єш. Хмара сильний... Він прийде... Він удома тут... Води...

Напившись, Жан казав далі. Зломивши мою волю, він починав наказувати мені, що робити. Його чорні гіпнотичні очі правували моїми рухами, моїми думками.

— Підведи патрона.

Я слухняно підвів патрона й подумав:

— Застрілю. Який жах! Не можу, не можу нюнити!—Я більшовик. Я зламав себе уже не раз і зламаю тепер... повинен зламати! Але який це жах! Лежать на грудях живі синюваті руки і волосинки тепер видніються ясніш, виступили і вкрили тіло... Жан, живий Жан! Його треба вбити... О, тримайтеся, друзі, тримайтеся, не відступайте! не відступайте!

Так я стояв може півгодини, може годину, дивився в синю безодню ночі у вікно і через простір, затиснувши до синяків руки, підбадьорював, гнав, наказував, гіпнотизував через простір нашого загону.

Спам'ятався я, як заторохтіла мерзла земля частими торопками пострілами. За яром і в яру десь обізвалися кулемети... І жах який! Жах який! Вони почали зближатися, вони чутніш торохтіли, кашляли і я не знав, чи моя хвора уява посилює цей галас, чи справді наші відходять, але, коли почали брязкотіти вікна, я пізнав і взяв до руки карабіна. Я наготувався... Давай потихо зайдемо до мене, вона спить у другій кімнаті... Я дуже втомився... В мене є вино... вип'ємо.

Ми в цей час були коло хвіртки зелененького будиночка в густому садочку. Тихо одімкнув Валентин двері, тихо увійшли ми, на килимкові коло дверей зняли сандалі і я сів до столу. Валентин причесався, дістав пляшку й сир, поставив на стіл і, стоячи, поналивав шклянки. Потім підійшов навшпиньках до дверей у сусідню кімнату й тихо відхилив їх.

— Іди подивись...—кинув до мене рукою.

Я підступив і побачив у пасмі світла з нашої кімнати русяву дівчину з великими кісьми на подушці. Вона спала. Вона була вродлива строгою красою класичних облич. Але відчувалась ще крім братової сили ще жіноча ніжність у тонких крилах носа, у великих спокійних віях...

— Фрося,—шопотом лишній раз поінформував мене Валентин, аби промовити її ім'я.—Недосяжна,—додав він, прихилиючи двері.

Ми відійшли.

— Я заспокоївся. Якось страшно моторошно заспокоївся. Ти не відчував ніколи заспокоєння у найстрашніші й рішучіші хвилини?..

Ні! Про це потім, страшно думати... Так от тоді заспокоївся я... Бійня зближувалась...

Жан промовив, коли метушливі постріли загупали на леваді і залунали бадьорі викрики побідників.

— Ну, підійди... Валентине... Прощай... скажи, що від сипняку... помер... будь же гарним... комуністом... за обох роби... Ну, не помилися... Не цілуй мене... Тиф. Не помилися ж, добре влучи...

Валентин говорив це з закритими очима, пригадуючи кожне слово, тон і інтонацію. Це наче давало йому якесь гірке задоволення, чи може він хотів вилити все, що мав у душі.

Потім п'яно прокинувся, одкрив очі і голосним шепотом сказав, похилившись до мене через стіл:

— І я не помилився. Я влучив добре. А через кілька хвилин вбігли... наші. Так, наші. План був простий. Наш загін зайшов з тилу... А під селом ловили тільки залишки від банди... Там була засідка... Отак. А Жана я вцілив...

— Тш-ш!.. — опам'ятав я його, хоч він говорив досить тихо.

* * *

Ми довго мовчали. У вікні синіло блідо і м'яко. Розвиднялося. У хлівці співає хазяйчин півень. Валентин сидів за столом і окаменіло дивився на лампу.

— Ну?—промовив він.—І що ж я почув від товаришів? Ти не догадуєшся?.. Я почув: Барчук. О, що я почув! Я почув — „пташеня з „дворянського гнізда“. О, що я почув! І я відчув, що я пташеня з „дворянського гнізда“, хоч я давно не був ним. Я давно огрубів, опростився, зробився червоноармійцем, комуністом... Отак. І тепер, коли я, може помилково, відчував себе „барчуком“, тепер я вийшов з партії, поїхав на Полісся, вчителював, учився, холерично, вперто вчився, боявся стати колишньою людиною, боявся загинути, зникнути, заснидіти... Ну, вип'ємо.

— І я пішов—належним шляхом. Я тільки поспішив. Пролетаріят після страшної напруги волі почав напружувати розум і я зі своїми колишніми товаришами зійшовся на одній дорозі. Мені й треба було, і це корисно—після партійної революційної роботи взятися за науку... І я тепер знову побачив, що мимоволі сам натрапив на свою роботу і що я зовсім не колишня людина... Але про це ти міркуй...

Рани гоїлись помаленьку, затягались. Життя вимагало до себе уваги, напруги, сил... Людині судилось забувати все, що було, людина живуча, як кішка, людина завжди під впливом реактивів життя вертається до стану й якостей первістка. А недавно я одержав листа, від одної реєстраторши з округового міста. Вона просить хоч раз коли небудь приїхати і привезти звістку, чи є живий і де працює Жан. А майже одночасно з цим прийшов і другий лист. Писала його комуністка студентка з провінції, з Херсону. Вона пише, що знайшла мою адресу, через орган, що я в ньому друкую свої праці. Вона питає за брата. Вона питає домашню адресу, вона до мене заїде. Вона кохає мене. Вона посилає мені картку свою. Вона вважає, що я її не забув, вона певна, що я її прийму, хоч я „професор“... І вона питає за брата... Вона ж не знає, що я убив її брата... Вона ж не знає, що я убив Жана, як і не знає моя сестричка люба, реєстраторша з округового міста.

Я дивлюся Валентинові в очі, а вони враз стають широкі, страшні й божевільні... Вони кричать, ці очі... Я теж почув якийсь шелест...

Оглянувся.

У відхилених дверях в одній сорочці з волоссям на плечах стояла Фрося. Заціплені пальці в пасмах шовкових кіс, перекошене обличчя, страшний повтор, моторошне відображення Валентинових очей і на розкритих вустах крик, що зараз зірветься й деретне тишу.

Павлівка
18-VII-28 р.

КІНО ДЛЯ РОБІТНИЧОЇ МОЛОДИ

Ми не знаємо точно, який відсоток з бюджету молодого робітника витрачається на відвідування кіна (до речі, цим питанням ще ніхто в нас не цікавився). Але знаємо напевно, що відсоток цей не малий. Вже протурчала уші думка, що різні Гарі Пілі, Полі Негрі та інші „зорі“ західнього екрану на нашу молодь роблять дуже поганий вплив. Спитайте робітників міліції, скільки їм доводиться розшукувати підлітків, що втікають з дому, шукаючи „романтики“, бажаючи жити так, як стрибає Гарі Піль, тих, які мріють, що життя—це суцільне зідхання, Мері Пікфорд, то-що. Відповідь у тікачів одна: „кіно...“ В кожному кіні ми бачимо підлітків, які, минувши всі контролі, під заборами, через забори, спинивши віддих, дивляться, на білий екран, на якому різними кольорами, „великим“ і „малим“ планами, пливе обличчя знайомого героя. А що робиться на екранах, в клубних кінах?

Відповідаючи цим бажанням, ВУФКУ чи зовсім не ставить молодечих фільмів, а коли вже ставить, так хай грець візьме ці фільми! Краще б воно нічого не ставило, ніж такі „дитячі“ фільми, як „Трое“ (до речі,—сценарій В. Маяковського).

Як же справа з фільмом для юнацтва, зі здоровим фільмом для робітничої молоді, що міг би виховувати її, показати її роботу, її боротьбу. Справа починається й закінчується „Трипільською трагедією“. Але це ж буквально жакливий фільм, крім пригнічення, болів голови й поганого настрою він нічого не викликає. Оце й усе. Дуже вдячні ВУФКУ, що воно так палко любить робітничу молодь, і яке (вже який рік!) збирається утворювати „юнацький сектор“ на своїх фабриках.

Нарешті комсомол взявся за цю справу. 1-го червня ц. р. відкрився учбово-досвідний кіно-колектив „Кіноробмол“ при ОК ЛКСМУ (Харків) та ТДРК (Товаристві Друзів Радянського Кіна). Це число ми можемо вважати за відкриття нової сторінки в справі творення юнацького фільма силами робітничої молоді.

Свої завдання „Кіноробмол“ формулює так: через самодіяльне мистецтво робітничої молоді в галузі кіно, збудування юнацького робітничо-селянського фільму, створення засобів впливу через кіно на нашу молодь. Своїми фільмами „Кіноробмол“ буде освітлювати побут нашої молоді, її участь в соціалістичному будівництві. Складаючи, таким чином, свої політичні завдання, як комсомольської художньої організації, Кіноробмол мусить боротися з міщансько-обивательським ухилом у кіно, який зараз досягає величезних розмірів, борючись з кіно-манією (яку, до речі, розплоджує видавництво—„Кино-печать“—друкує портрети різних кіно-„зірок“ та „королів“ екрану), роблячи, таким чином, у певної частини молоді, бажання стати іменно такими „зірками“ і їхати трохи чи не в Холівуд.

„Кіноробмол“ має переконати різні кіно-„студії“, де робітнича молодь (а вона на жаль іде туди), платить великі гроші, не одержує ніяких знань (до речі, невже ці кіно-„студії“ таки й досі „працюють“.

під маркою Пролеткульту?). Українізуючи кіно-виховавчу роботу, „Кіноробмол“ буде мати культзмичку з селянською молоддю, пропагуючи серед неї завдання кіно, пояснюючи їй кінофільми й т. інш.

Отже, ніби ясні завдання „Кіноробмолу“ й шляхи їх здійснення. Ставлячи в голову своєї роботи, як основний принцип, самодіяльність, „Кіноробмол“ мусить підготовляти кіноробітників із робітничої молоді шляхом упертої, практичної роботи, підвищуючи весь час культурний рівень молоді в галузі кіна. Робота буде складатися з академічної (навчальної) й практичної (весь час експериментуючи, шукаючи нових форм і метод впливу на глядача). Приймаючи участь у загальній системі політосвітньої роботи комсомолу, не відриваючись ані на крок від комсомольських кол, „Кіноробмол“ мусить вивчати потреби робітничої молоді й задовольнити ці „кіно-потреби“.

„Кіноробмол“ охоплює весь цикл кінороботи. Це робота: режисерська, акторська, операторська, сценарна й лабораторна. Ми бачимо, що „Кіноробмол“ з часом виросте в міцний колектив, який своїми силами зуміє випускати фільм. Та й певні можливості для цього є. „Кіноробмол“ матиме певну дотацію від Наркомосвіти, що на перші часи цілком задовольнить його.

Є певний звязок з ВУФКУ. Воно допоможе роботі „Кіноробмолу“, дасть різну апаратуру, плівку, погодилось виконувати різні лабораторні роботи то-що. Є думка, що коли „Кіноробмол“ розгорне свою виробничу й учбову працю, він у майбутньому може перетворитися на юнацький сектор ВУФКУ.

Виробнича робота вже почалась. Закінчився хронікальний фільм „Сьомий“—VII-ий Всеукраїнський з'їзд ЛКСМУ, який, між іншим, ілюструє доповідь тов. Мільчакова про роботу ЛКСМУ. Автори фільму: Луков, Муха, Старчевський, Зейлінгер.

Наступною роботою намічено зйомку комсомольського побутового фільму „Слабо“—режисура й сценарій: Лукова, Мухи і Старчевського; знімає оператор Зейлінгер. В роботі візьме участь режисерська й операторська групи „Кіноробмолу“. Акторами знімаються студійці.

Така організація, як „Кіноробмол“, майже перша народжується в СРСР. Тільки в Одесі кілька місяців тому організувався подібний до цієї групи „Кіномол“.

Харківський Окружний Комтет ЛКСМУ почав запроваджувати гасла культурної революції в життя. Незабаром почне працювати ще одна мистецька організація робітничої молоді:—Театр Робітничої Молоді. Будемо сподіватись, що „Кіноробмолу“ вдасться нарешті створити так довго очікуваний, юнацький, комсомольський фільм. В діло художнього виховання робітничої молоді, в справу боротьби проти різних, нездорових „кіно-ухилів“ серед молоді—„Кіноробмол“ вкладе й свою частку.

Проти Мері Пікфордів—за „Кіноробмол“.

Проти кіно-халтури—за комсомольський фільм.